

"פייק ניוז" בעיתונות העברית בארץ ישראל בשלהי השלטון העות'מאני ובתחילת המנדט

עוזי אלידע

מטרתו של מאמר זה לבחון את תופעת ה"פייק ניוז", חדשות הכזב, והדיון סביבה בעיתונות העברית עם תחילת התבססותה של העיתונות העברית המודרנית בארץ ישראל בשלהי העידן העות'מאני ובשנות העשרים של המאה העשרים.

תופעת חדשות הכזב זוהתה במאות השש-עשרה עד השמונה-עשרה במערב אירופה עם פמפלטים עממיים חדשותיים שהפיצו חדשות שעירבו בין מציאות ודמיון. קטגוריית פרסומים זו זכתה כבר בתחילת המאה השש-עשרה לכינוי "קנר" (Canard) שפירושו "ברווז", על שם הביטוי הצרפתי משלהי ימי הביניים *Vendre un canard à moitié* שמשמעותו "למכור חצי ברווז" או "להטעות במכוון" או "לרמות". "ברווז" איננו הצגה מקרית ותמימה של מידע חדשותי שגוי אלא מעשה מרמה מכוון שנועד לקדם את האינטרסים של מפיץ המידע. לפני המהפכה הצרפתית הופצו ברחבי אירופה פמפלטים חדשותיים חד-פעמיים בגדלים שונים (בין עמוד פוליו אחד ל-16 עמודים בפורמט אוקטבו) עם כותרות ענק ולעיתים בליווי תחריטי עץ. הם הציגו סיפורים דרמטיים בנושאי פלילים, אסונות טבע ואדם ובנושא העל-טבעי. הקורא נחשף לשמועות מפחידות ולסיפורי ניסים על ציפורי ענק שחטפו ילדים בפרזיז ועל מתים שקמו לתחייה בלונדון. הביטוי "ברווז" או "ברווז עיתונאי" התקשר מאז לכל מידע חדשותי שנחשד ככזב, ונוצר והופץ באופן מודע ומכוון.¹ בתקופות של חוסר שקט פוליטי, כמו המהפכה הצרפתית, גדלה בצורה דרמטית הפצת חדשות הכזב באמצעות קטגוריית "הקנר". הדיסאינפורמציה חיזקה את החרדה הקולקטיבית והביאה לתסיסה פוליטית ולרדיקליזציה של המהפכה.² השימוש בחדשות כזב התחזק בסוף המאה התשע-עשרה כאשר את מקום הפמפלטים החד-פעמיים החליפה עיתונות יומית פופולרית שנשענה על פרסומות ופנתה להמון העירוני. עיתונות זו כונתה כפי מתנגדיה "צהובה" בשל כותרות הענק הרעשניות וסגנון הכתיבה שהפך את החדשות להצגה בידורית מלודרמטית. מתנגדיה האשימו אותה שהיא מציגה את המציאות בצורה שקרית בכמה רמות, הן באמצעות הוספת פרטים בדיוניים לידיעה אמיתית כדי להפכה לדרמטית וסנסציונית יותר, והן באמצעות המצאת ידיעות שלא היו ולא נבראו לצד הסתרת ידיעות או שיבושן ועיוותן. מגמה זו שירתה אסטרטגיה כפולה: (א) הרחבת המכירות באמצעות הרטוריקה המלודרמטית-סנסציונית. הידיעה החדשותית המומצאת חיזקה את כוח ההפתעה והדרמטיזציה של העיתון. (ב) הפצת ידיעות כזב על פי הזמנה קידמה את האינטרסים הכלכליים והפוליטיים או האחרים של

המזמינים. בסוף המאה התשע-עשרה הואשמו העיתוננים העממיים האמריקניים של ג'וזף פוליצר (Pulitzer) וויליאם רנדולף הרסט (Hearst) בהפצת חדשות כוזב כדי להגדיל את הפצת עיתוניהם וכדי לקדם אינטרסים כלכליים ופוליטיים של בעליהם.³ אני טוען שהוויכוח במרחב הציבורי הארץ ישראלי על השימוש בחדשות כוזב בעיתונות העברית התעורר, כמו באירופה ובארצות הברית, בשלהי העידן העות'מאני ובתחילת ימי המנדט על רקע התפתחותה של עיתונות עממית מקומית שהואשמה על ידי מתנגדיה בשימוש מכוון במידע חדשותי משובש ומומצא לקידום אינטרסים כלכליים, פוליטיים ואישיים. שאלת אמינות המידע הביאה לעימות מתמשך בין עיתונות עממית לעיתונות משכילה שהחל בשלהי השלטון העות'מאני ונמשך כל שנות העשרים.

חדשות כוזב בעיתונות העברית בשלהי השלטון העות'מאני

הוויכוח על חדשות כוזב בעיתונות העברית החל לאחר שאיתמר בן-אב"י (1882-1943), בנו של אליעזר בן-יהודה, חזר לארץ ישראל באוקטובר 1908 לאחר שהות של כמה שנים בברלין, שם שימש בין היתר כעוזר כתב עיתון ההמון הפריזאי הז'ורנל (*Le Journal*). בן-אב"י חזר עקב החלטתו של אביו לאחר מהפכת התורכים הצעירים להפוך את העיתון המשפחתי הירושלמי הצבי (שנוסד ב-1884) משבועון ליומון, ולמנות למשימה זו את בנו כעורך האחראי.⁴

בן-אב"י עיצב את הצבי (ושינה את שמו ב-1910 להאור) כעיתון המון סנסציוני. העיתון היה קטן פורמט, בן ארבעה טורים, אבל עמודו הראשון עוצב בדומה לעיתון ההמון הצרפתי. שני שלישים מהעמוד הוקדשו לחדשות עם כותרות בולטות וסנסציוניות שעסקו בענייני פלילים, אסונות וסקנדלים מקומיים, והשליש השלישי הוקדשו לפיליטונים ולרומנים בהמשכים סוחטי דמעות. החומר החדשותי והפיליטונים אורגנו באותה מתכונת גם בעמודים הפנימיים, בעוד העמוד האחרון הוקדש לפרסומות.

כבר בתחילת עבודתו הואשם העורך הצעיר בהפצת חדשות כוזב. לאחר כינוס הפרלמנט העות'מאני פרסם העיתון דיווח מלודרמטי מאת כתבו מהבירה קונסטנטינופול. נראה שהקוראים הטילו ספק בדיווח ולכן בגיליון מס' 59 מ-22 בדצמבר 1908 כתב בן-אב"י: “הטלגרמים החשובים אשר פרסמנו ביום ששי בהוספה המיוחדת היו כל כך יפים שרבים מקוראינו, כך הוגד לנו – ובררך פגשנו רבים ויאמרו לנו זאת במפורש – לא האמינו, אשר באמת קיבלנום מקושטא. לפי דעתם קיבלנו רק טלגרם קצר אחד, ואנחנו בהזיותנו הרבה בארנו וקישטנו, הוספנו והגזמנו בכדי להפתיע את העם.” בן-אב"י טען שמדובר בארבע טלגרמות ששלח כתבו בבירה העות'מאנית והזמין את הקוראים המפקפקים לבוא למערכת ולראות אותם בעצמם.⁵ למרות ההכחשה, העורך הצעיר הציג בקטע קצר זה את עיקרי הפרקטיקה של יצירת חדשות כוזב: שימוש בגרעין מידע אמיתי שאותו הוא משכתב במערכת וממציאה מחדש, בעיקר לצורכי סנסציה ומכירת גיליונות. אבל לעיתים גם לצרכים אחרים. כך לדוגמה בחודשים אפריל-מאי 1909 הפיץ בן-אב"י סדרה

ארוכה של חדשות כזב נגד מנהל בית הספר תורה ומלאכה ונציג חברת כ"ח בירושלים אלברט ענתבי, במסגרת מסע שניהל נגדו במטרה להדיחו.⁶ לצד הצבי-האור קמו בירושלים בשלהי העידן העות'מאני עיתונים פופולריים נוספים כמו החרות ומוריה שהפכו גם הם ערב מלחמת העולם לעיתונים יומיים.⁷ עיתונים אלה עוצבו מבחינה גרפית וסגנונית במתכונת דומה לזו של הצבי-האור. גדול התוקפים של עיתונות זו היה יוסף חיים ברנר, שהשתמש בבמת הפועל הצעיר כדי לתקוף עיתונות זו על עיסוקה בשקרים, בהפרזות ובהאדרה עצמית חסרת בסיס.⁸ גם עורך הפועל הצעיר, יוסף אהרונוביץ', הצטרף לתוקפים והאשים את העיתונות העממית הארץ ישראלית בגלוי שהיא מייצרת חדשות כזב תמורת תשלום:

ויש גם צד נסתר ומכוער מאוד שהאיסטיניסים מלחשים עליו מפה לאוזן, והקהל הרחב, זה שהורגל רק בעיתונות זו ובמנהגים אילו אינו רואה כל צורך להסתיר את הדבר. כי על כן אין הוא רואה כל עוול בזה שמקבלים שכר גם על הדרישה וגם על הפרישה. כך הוא מנהגה של ירושלים וכך הוא מנהגה של עיתונותה [...] בגלוי ובלי בושח מספרת המערכת שעל פי המדובר עם ראש מוסד פלוני אין היא רשאית להרפס דבר על אודותיו, או על אודות מוסדו, כל עוד שלא באה בדברים אתו ולא קבלה ממנו את הסכמתו. בקיצור עיתונות מכורה לכל. היום לזה ומחר לזה וכל המרבה במחיר, הרי זה משוכח.⁹

אבל מבקרי העיתונות הצהובה המקומית לא היו אופטימיים, מפני שלמרות האמינות זכתה עיתונות זו לפופולריות רבה בקרב הקוראים.

חדשות כזב בתחילת העולם הראשונה: בתי חרושת למברקי שקר ורציחות סנסציוניות

עם פרוץ מלחמת העולם בתחילת אוגוסט 1914 התרחב השימוש בחדשות הכזב. עיתון האור של בן-אב"י חשף בימים הראשונים של המלחמה את הכמות הגדולה של ידיעות שקריות שהופצו במרחב הציבורי המקומי. בכתבה שפורסמה ב-12 באוגוסט 1914 תחת הכותרת "מברקי שקר" (המילה "מברק" הוכנסה באותם ימים לשימוש בידי בן-אב"י, כתחליף לטלגרמה), סיפר האור על סוכנות ידיעות מביירות המייצרת חדשות בדויות בשיטת הסרט הנע: "בית חרושת למברקי שקר שנוסד בביירות ושכל מטרתו היא לפרסם ידיעות כוזבות, הנדפסות בביירות עצמה ונשלחות על ידי המברקה או על ידי הדואר לכל ערי הארץ וידיעות אילו, בהיסתמכן על אמוץ הקהל, מכניסות לבעליהן כסף רב. כי ידוע הוא, שחלק גדול מהקהל קונה בחיבה מיוחדת את אותם מברקים המתאימים לרצונו הפנימי, אף על פי שידוע הוא מראש כי בשקר יסודם". כך לדוגמה סיפר העיתון כי ביום הקודם נמכרו בירושלים תוספות מיוחדות בערבית ובצרפתית שדיווחו על 300,000 קוזקים שפשטו על גרמניה והגיעו למרחק מאתיים קילומטר מברלין. ידיעה אחרת סיפרה שהגרמנים כבשו את בריסל והמלך נמלט לאנטוורפן. ידיעה שלישית טענה שאלפיים

אווירונים צרפתים חלפו מעל מינכן והפציצו אותה. מחבר המאמר הצביע על פרקטיקה קבועה של מחברי חדשות הכוזב מביירות, לנפח מספרים בצורה מגמתית (300,000 קוזקים, כשבפועל בכל רוסיה יש כ-150,000, 2,000 אווירונים צרפתים, כשבכל צרפת יש בקושי 1,300 מכונות אוויריות, כולל כדורים פורחים), ולדווח על פעילות בזק של צבאות. הקורא הנבון יכול מייד לשלול ידיעות אלה, אולם הסיפור הדרמטי-סנסציוני כה מושך ומרגש, שהקהל המחפש בידור וגירויים מתפתה וממהר לקנות את העיתון ללא כל ביקורת. בן-אב"י לגלג על מתחרהו, עיתון החרות שנפל במלכודת מוכנות הידיעות מביירות, וציטט את מברקיה.¹⁰

בימי אי הבהירות של תחילת מלחמת העולם, כאשר שמועה רדפה שמועה ועיתונות ההמון המקומית הוצפה בחדשות בדויות, חזר האור ופנה לציבור הקוראים: "והננו מזהירים שוב את הקוראים לבלתי ישעה להבלים, ומצטערים אנו שעיתוננו המקומיים נותנים להם מקום ומרכים בזה את הדאגה הכללית". הפתרון שהציע העיתון היה לקרוא בצורה ביקורתית את העיתונות ולבחון את מקור הידיעות; לסמוך רק על ידיעות שמקורן בסוכנויות ידיעות מוכרות כמו רויטרס (Reuters) האנגלית, הוואס (Havas) הצרפתית או סוכנות הידיעות העות'מאנית.¹¹ לסוכנויות הוואס ורויטרס לא היו כלל נציגויות בארץ ומברקיהן הגיעו לארץ בדואר-ים באיחור של שבוע ימים לפחות.

הציבור העברי בארץ עקב בתחילת המלחמה העולמית לא רק אחר האירועים הצבאיים באירופה, אלא גם אחר התפתחות פרשה פלילית-סנסציונית הקרויה "פרשת כלמת-קאיו". היה זה רצח שאירע במאוס 1914 בפריז שבו היו מעורבות דמויות מתחום הפוליטיקה והתקשורת הצרפתית. ראשיתה של הפרשה במסע צלב עיתונאי שניהל עורך העיתון הפיגרו הפריזאי גסטון קאלמט (Calmette) נגד שר האוצר הצרפתי לשעבר, ז'וזף קאיו (Caillaux). קאלמט האשים את קאיו בשחיתות ואיים להרוס את הקריירה שלו. בתגובה באה אשתו של שר האוצר, הנרייט, ב-16 במאוס 1914, למשרדו של עורך העיתון, ירתה בו באקדח והרגה אותו. הפרשה זכתה להבלטה רבה בעיתונות הארץ ישראלית כבר באותו חודש.¹² משפטה של הנרייט קאיו התנהל ערב פרוץ המלחמה העולמית, בסוף יולי 1914, וזכה לתשומת לב רבה בעיתונות העברית.¹³ ב-4 באוגוסט 1914, היום שבו הודיע החרות על פרוץ המלחמה, נדפסה בו ידיעה בולטת על סיום משפטה. להפתעת הכול החליט בית המשפט לזכותה בגלל אי שפיות זמנית, והיא יצאה לחופשי. ב-11 באוגוסט 1914 חזרה הפרשה לעמודי החרות. העיתון פרסם ידיעה בלעדית במדור "שעה אחרונה", ובו דיווח שבשעה ששר האוצר לשעבר ואשתו שזה עתה שוחררה מהכלא טיילו להנאתם ברחובות פריז, תקף אותם בנו של הנרצח והרג את שניהם בריות אקדח לעיני כול.¹⁴ למוחרת הקדיש החרות כתבה פרשנית גדולה לנושא תחת הכותרת "הנקמה". העיתון השווה את רצח הזוג קאיו לאירוע דרמטי אחר שהתרחש באותם ימים: הרצח הפוליטי של המנהיג הסוציאליסטי ז'אן ז'ורס, ממתנגדי המלחמה, בבית קפה פריזאי ב-31 ביולי 1914. העיתון הוסיף שבתקופת שלום היה הרצח הסנסציוני תופס כותרות ראשיות ימים

רבים בראש עמודי החדשות, אבל בגלל המלחמה לא יכולה הייתה העיתונות להקדיש לו את החשיפה התקשורתית לה היה ראוי.¹⁵

סיפור רצח הזוג קאיו היה שיאה של המלודרמה שעוצמתה הייתה כה גדולה, עד שהיא הסיטה לזמן קצר את תשומת הלב של הקהל הארץ ישראלי מאירועי מלחמת העולם. אבל האם הזוג קאיו אכן נרצח? או שמדובר היה ב"פייק ניוז"?

הידיעה שהופיעה ב־11 באוגוסט 1914 בהחרות הייתה ידיעה טלגרפית. בפתח הידיעה ציין העיתון שאת הידיעה הוא קיבל ברגע האחרון מסופרו המיוחד בביירות. הידיעה אומנם הסתמכה על "טלגרם מפריז", אולם נראה שהכתב מביירות הסתמך בעיקר על מברקי סוכנות הידיעות מביירות, "בית החרושת למברקי שקר". במאמר ב־12 לאוגוסט אכן ציין העיתון האור שמקור הידיעה של הכתב הביירוטי של החרות היא אותה סוכנות ידיעות מפוקפקת, אבל משום מה, אולי בגלל עוצמתה הדרמטית של הידיעה, האור עדיין לא קטלג אותה כחדשת כזב ונתן לה עדיין אמון בערכון מוגבל ("הידיעה בדבר כיו ואשתו שנרצחו בידי בנו של מי שהיה עורך הפיגרו [...] היא בגדר האפשרות"). אבל עד מהרה הסתבר שעיתון החרות נפל במלכודת סוכנות הידיעות של ביירות. בפועל מדובר היה בידיעה מומצאת. איש לא ניסה להתנקש בחיי הזוג קאיו שהמשיך בחייו עוד עשרות שנים.¹⁶ אולם למרות שמדובר היה בחדשת כזב לא טרח עיתון החרות לפרסם התנצלות בתקווה שהזמן החולף ומאורעות המלחמה ישכיחו את הפרשה. גם העיתונות המתחרה לא הציקה לעיתון על הטעיה בוטה זו של דעת הקהל.

עיתונות עממית ועיתונות משכילה בשנות העשרים: "דאר היום" מול "הארץ"

הדיון בשאלת אמיתותן של החדשות המדווחות לציבור הקוראים העברי התחדש לאחר הכיבוש הבריטי. איתמר בן־אב"י שסגר את עיתונו האור בתחילת 1915 ויצא לגלות עם אביו ומשפחתו בארצות הברית, חזר לארץ בקיץ 1919 והקים בירושלים עיתון עממי יומי חדש בשם דאר היום (החל מ־8 באוגוסט 1919), שניסה לחקות את העיתון הבריטי הדיילי מייל. דאר היום הפך מייד עם הקמתו לאכסניה של ותיקי עיתונות ההמון העברית העות'מאנית. עם המצטרפים אליו נמנו העורך לשעבר של העיתון מוריה, יצחק יעקב לין, ועורכו הראשון של החרות, אברהם אלמאליח.¹⁷

איתמר בן־אב"י חזר להשתמש בדאר היום בטכניקות העריכה הסנסציוניות, אבל הפורמט של העיתון היה שונה מזה של התקופה העות'מאנית. בשש השנים הראשונות לקיומו גדל הפורמט שלו בהדרגה לשישה ולשמונה טורים. הוא כלל בממוצע ארבעה עמודים, אבל בניגוד לתקופה העות'מאנית, עד 1925 נתפס העמוד הראשון של העיתון המנדטורי בידי פרסומות. החלקים הסנסציוניים מעוררי הרעש, בין שמקורם במאמרי פולמוס או בידיעות חדשותיות, מוקמו בעמודים הפנימיים. הסיבה לכך נבעה מתפיסת דאר היום שהוא הן עיתון עממי והן עיתון מסחרי, ושתפקידו כעיתון פופולרי לא

היה רק לעצב את התודעה הפוליטית והתרבותית של קוראיו, אלא גם את התודעה הצרכנית. העיתון מכר סנסציות ושערוריות, אבל במקביל גם סחורות ושירותים. אבל גם העיתון המתחרה, הארץ, שהחל לפעול בשירות התנועה הציונית החל ביוני 1919, לבש חזות דומה. גם העמוד הראשון של הארץ כוסה בפרסומות ועמודיו הפנימיים הוקדשו לחדשות, לפובליציסטיקה ולהגות. שני העיתונים מיקמו את מדורי המברקים בעמוד 3. השוני בין העיתונים עד לאביב-קיץ 1925 לא היה אפוא בצורתם הגרפית, אלא בסגנון העריכה שלהם. סגנון סנסציוני דרמטי-לוחמני של אנשי דאר היום, מול סגנון מתון-שכלתני-מחנך של אנשי הארץ.¹⁸

בין שני העיתונים היה סכסוך ארוך שהחל בסוף 1919. בן-אב”י וחבריו טענו שהעיתונות בין העיתונים לא היה רק בין שני סגנונות עריכה, אלא שהם ייצגו קהלים שונים, ותפיסת עולם אידיאולוגית מנוגדת. דאר היום ראה עצמו כעיתונם של ילידי הארץ, יושבי הערים המרכזיות ובני המושבות הוותיקות, ספרדים ואשכנזים, בעוד הארץ נתפס על ידי בן-אב”י וחבריו כמייצג את עולי אירופה שזה עתה באו, בני העלייה השנייה והשלישית. לטענתו של בן-אב”י ניצלו העולים החדשים את הכיבוש הבריטי והשתלטו על מרכזי הכוח הכלכליים, הפוליטיים, התרבותיים והתקשורתיים של הישוב, תוך שהם מנשלים את ילידי הארץ ששלטו במערכת זו קודם לפרוץ המלחמה העולמית. נוסף על כך ראה עורך דאר היום את עיתונו כעיתון ימין חברתי-כלכלי ליברלי, שתמך בכלכלת שוק חופשית, מול הארץ ושבעוני השמאל שדגלו בכלכלה ריכוזית מתוכננת.¹⁹ מתנגדי דאר היום ראו בו עיתון ”צהוב”, סנסציוני ונהנתני, חסר עמוד שדרה, מטעה את הציבור ומסכן את המפעל הציוני.

”הארץ” חושף חדשות כזב ב”דאר היום”: בין שאלת גבולות ארץ ישראל לנאום גורו בפרלמנט הצרפתי

בראשית המנדט שיקמו הבריטים את תשתית הטלגרף העות’מאנית שנפגעה במלחמה העולמית. אולם בשנות העשרים עדיין לא נכחו בארץ נציגים של סוכנויות הידיעות הגדולות, רויטרס והוואס. רויטרס הייתה סוכנות הידיעות המרכזית בתחומי האימפריה הבריטית והסניף המרכזי האזורי שלה שכן בקהיר. עיתוני הארץ, שנשענו על מברקי רויטרס כמקור מידע מרכזי לידיעות חוץ, לא קיבלו אותם באמצעות הטלגרף אלא בדרך היבשה, באמצעות הרכבת מקהיר. המברקים הגיעו במעטפות חומות למשרדי העיתונים ששכנו תחילה בירושלים, והחל ב-1923 גם בתל אביב. כתוצאה מכך נוצר פער בן שלושה-ארבעה ימים בין מועד משלוח המברק מחו”ל למועד הדפסתו בארץ. הרכבת מקהיר הביאה לארץ גם עיתונות מצרית בערבית וצרפתית, ששימשה גם היא מקור חשוב לידיעות חוץ של העיתונות המקומית. באביב 1920 הגה איתמר בן-אב”י פתרון חלקי לבעיית איטיות העברת המידע. הוא הטיל על כתב העיתון בקהיר לשלוח בטלגרף למערכת בירושלים מדי יום את תוכן המברקים ואת תוכן העיתונות המצרית

זריוותה' של

שרות מברקית מיוחדת

אנו בני ארץ-ישראל הנלים לקבול על זריוותו של השלנרף שלנו:

וכי לא זריוותי היא למשל, אם שלנרמה נשלחת מירושלים בשעה 10 בנוקר ונסמרת לבעליה בתל אביב — בהמש שעות לאחר הצהרים?

אבל, כנראה, מכת-מינהי היא זריוותי זו והאש אחזה אפילו בארום — בשלנרף שבין לונדון וירושלים.

ומברקיי המיוחדים של דואר היום יוכיחו.

נגילין קביה של דואר היום, מיום כיו בסברואר, נדפס מברק מיוחד מלונדון וכו אנו מוצאים ידיעה זו: ... חברי ועד הפועל נתכנסו, איפוא, לישיבה וידרשו באורים מדיים מאת דיר וויצמן לפני הפלינו אמריקתה, הוצאות הישיבה הזאת

היתה, שדיר וויצמן הוכרה לותר בהנהלה ולהריוע בדרך פרסמת, כי בראיון הציטיש לא נשתקפו כל השקפותיו בדיוק מספיק.

ולמהרה, בנליין קכיו של דואר היום נתפרסם מברק מיוחד שיני מלונדון בזה הלשון: ראיונו של וויצמן, כמלואים למברקי מיום אתמול הנני להריוע, כי העתונים היהודים פה פרסמו הכהשה מאת דיר וויצמן לראיון שנתפרסם בציטיש, ושבה הוא אומר, כי בהיות שכותב הראיון לא מסר בדיוק את דבריו ולא הבין את מרכיבם, לכן אין הוא יכול לקבל על עצמו כל אחריות בקשר עם ראיון זה.

הכחשתו זו של הדיר וויצמן נדפסה בעתון די צייטי ביום 16 בסברואר והנליין נתקבל בירושלים וביפו ביום כיו (26) בסברואר, והעתון, הארץ למשל, הספיק לחרים את ההכחשה מלה במלה ביום שדואר היום הביא את הידיעה בשרות מברקית מיוחדת.

חוקה על דואר היום, הידוע כזריוותו והמוציא, כידוע, כמאה לירות בכל יום למברקים מיוחדים (מנו את מספר המלים במברקים ותמצאו חשבון), שלא החמיץ את ההכחשה מיום ט"ז עד כיו בסברואר, אלא שהשלנרף השתובב קצת והידיעה נתעכבה בדרך אהד עשר יום, ומובן מאליה שהמערכת לא יכלה להעלות על דעתה עכוב כזה ולפיכך שעה (ובצדק) שהשעות היא כתאריך היום ותקנה כיו במקום ט"ז...

אלא שהמערכת לא חלה ולא הרגישה, שמעשה שפני' ממש נתקבל ביום כיו אותו נליין הציטיש מיום ט"ז...

מעין זה אירע גם למברק המיוחד על סנדיי אקספרס, בדואר היום, מאתמול: מאמר זה של סנדיי אקספרס נתפרסם בדי צייטי ביום 12 בסברואר והנליין נתקבל באיי ביום הרביעי שעבר... ואף על פי שהמברקים המיוחדים הוחמצו קצת בדרך עמד בכל זאת שמעם בהם ממש כאילו נברקו בו ביום, ומכאן שתהי' פה לעתונאים ושלטים: אין מוקדם ומאוחר בסכניקה של העתונות...

קריין

הארץ תוקף את השירות המברקי של דאר היום על פייק ניוו, הארץ, 1 במארס 1923, עמ' 4. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית (JPress)

המקומית. ואכן החל במאי 1920 נוסף בדאר היום מדור, "שעה אחרונה: מכתבנו המיוחד בקהיר", שכלל ידיעות טלגרפיות קצרות בנות יום שאסף כתב העיתון בקהיר מן העיתונות המקומית וממקורות טלגרפיים ושלח לירושלים. בין כתבי העיתון בקהיר אפשר למנות את בן-אב"י עצמו (בתקופות הקצרות ששהה במצרים), את יהודה אדמוני ואת אשר ספיר. כתוצאה מכך קוצר פער הזמנים של פרסום הידיעות החדשותיות במידה משמעותית. לצד המדור "מברקים אחרונים" הרגיל וכו ידיעות בנות שלושה-ארבעה ימים, הופיע המדור "שעה אחרונה" של הכתב בקהיר ובו מברקים בני יום.

עקב הקיצור המשמעותי בלוח הזמנים של הגעתם של המברקים, החליט גם הארץ להשתמש בכתבים מיוחדים למשלוח חדשות. העיתון פתח ביוני 1920 מדור חדש בשם "טלגרמות מיוחדות ל'הארץ'" שגם בו הופיעו ידיעות טלגרפיות בנות יום או יומיים, לא רק מברקים ששלח כתב העיתון בקהיר, אלא גם כתב העיתון בלונדון שהסתמך על קריאת עיתוני הכירה.

"מדורי הטלגרמות המיוחדות" הפכו במהרה למדורי התנצחות בשאלת ה"פייק ניוז". כך לדוגמה דיווח ב־16 ביוני 1920 יהודה אדמוני מקהיר לדאר היום שהעיתונות המצרית הפיצה מהדורות מיוחדות על מהפכת נגד במוסקבה. על פי מידע זה נרצח שר המלחמה טרוצקי, לנין ברח, וגנרל בורוסילוב תפס את השלטון.²⁰ אבל ב"מדור הטלגרמות המיוחדות" של הארץ פרסם כתב העיתון בקהיר מברק המכחיש שמועות אלה.²¹ ידיעה אחרת שמקורה במדור "השעה האחרונה" מקהיר, של דאר היום, שהתגלתה כחדשת כזב עירכה את עורכה הראשי ואת ציבור הקוראים של הארץ. ב־5 באוגוסט 1920 פרסם דאר היום ידיעה טלגרפית שנשלחה יום קודם לכן מקהיר בידי איתמר בן־אב"י ששהה באותה עת בכירה המצרית. הידיעה סיפרה שראש ממשלת בריטניה, אנדרו בונר לו (Bonnar Law), הודיע בבית הנבחרים הבריטי שמחוזות החורן, הגלעד והמואב שנמצאים דרומה לקו הגובל בין אזורי המנדט של צרפת ובריטניה, יסופחו לממשלת ארץ ישראל.²² הארץ מיהר למוחרת לצטט ידיעה זו מילה במילה, ללא התייחסות ביקורתית.²³ כעבור כמה ימים הסתבר למערכת הארץ שהם פרסמו ידיעה שהיא "פייק ניוז". קוראי הארץ העירו את תשומת לב עורכי העיתון לכך. ב־11 באוגוסט 1920 כתב להארץ הקורא 'י אברמסון מיפו שעברו חמישה ימים מאז פרסום הטלגרמה והוא לא מצא לה שום סימן וזכר בעיתונות הזרה שהגיעה לארץ, וגם לא במברקי רויטרס והוואס. לפיכך דרש הקורא לבדוק את המקור המדויק של דאר היום.²⁴

מערכת דאר היום נענתה לאתגר ופרסמה למוחרת את מקורות המידע של בן־אב"י: עיתון מצרי בשם מוקטם שקיבל ב־28 ביולי 1920 מברק ארוך מסופרו בלונדון ובו ידיעה שהופיעה גם בעיתון מצרי דובר צרפתית.²⁵ אבל קוראי הארץ לא הניחו לדאר היום. ב־13 באוגוסט 1920 פרסם בהארץ הקורא, השופט ד"ר יצחק נופך, מכתב שדחה את דברי דאר היום. הקורא טען שבדק את העיתונות המצרית מהתאריכים הנקובים ולא מצא שם אף לא שורה אחת בנושא הטלגרמה של דאר היום. מכאן הסיק שבן־אב"י בדה את כל הידיעה מראשיתה עד סופה.²⁶

בסוף אוגוסט 1920, לנוכח הקמת "מדור הטלגרמות המיוחדות" של הארץ, החליט גם דאר היום להרחיב את שירותי המברקים שלו והודיע על פתיחת מדור חדשותי חדש בעיתון בשם "שירות מברקית מיוחדת של הסולל". בפנייה לקוראים ב־8 בספטמבר 1920 סיפרה המערכת כי פתחה משרד בלונדון, והחברה המו"לית של העיתון, חברת "הסולל", תספק מלונדון יום־יום שירות מברקי מכל קצווי העולם. לצד המשרד בלונדון ימשיך העיתון לקיים את משרד הידיעות בקהיר. בפועל המדור "שירות מברקית מיוחדת" היה

שירות דומה לזה שנתן הארץ. דאר היום מינה כתב בלונדון ששלח לו מדי יום מברקים שכללו מידע מעיתונים שקרא לצד מברקי הכתב בקהיר. אבל לעיתים נוספו גם מברקים ששלח כתב העיתון בפריז. דאר היום התמיד בשירות זה עד סוף שנות העשרים. עד מהרה הסתבר שגם "שירות מברקית מיוחדת" זו נגוע בבעיות אמינות קשות. כך בגיליון בתאריך 24 בנובמבר 1920 הופיעה במדור זה ידיעה מפריז שגנרל גורו (Henri Gouraud), המושל הצבאי הצרפתי של לבנון וסוריה, מסר לפרלמנט הצרפתי דו"ח מפורט על המצב בגבול סוריה-תורכיה. הוא דרש תוספת תקציב וצפה שמוצטפא כאמל אתאתורכ, נשיא הרפובליקה התורכית, צפוי להתחבר לכולשוויקים ולאנשי פייצל ולפלוש לסוריה ולארץ ישראל. לפיכך המליץ גורו לפני הפרלמנט שמדיניותו של צרפת ובריטניה צריכה לעזור להגירה יהודית גדולה לארץ ישראל ולהקמת חיל הגנה עברי שיגן על הארצות הנזכרות נגד הסכנה הכולשוויקית-אסלאמית.²⁷ למוחרת, ב-25 בנובמבר, חזר עיתון הארץ וציטט את הידיעה ללא שום משפט מסייג.²⁸ כעבור שבועיים גילתה מערכת הארץ שמדובר ב"פייק ניוז". ב-9 בדצמבר 1920 פרסם העיתון מאמר ובו התגונן וטען שפרסם במקור את הידיעה מפני שהיה בה עניין לפעילות הציונית בארץ ישראל, אבל אנשי הארץ בדקו בעיתונות הצרפתית שהגיעה לארץ (המאמר מונה 15 עיתונים צרפתיים יומיים שבאו לארץ ושאותם בדק לדבריו). גורו אכן נאם בפריז (לא במליאת הפרלמנט, אלא בוועדת הכספים) אבל לא התייחס כלל לארץ ישראל. לפיכך קרא הארץ לציבור לדרוש מדאר היום להבהיר מה היה מקור הידיעה.²⁹ כמו בשאלת "גבולות ארץ ישראל", גם בשאלת "נאום גורו" הארץ לא מיהר להכריז בריש גלי שדאר היום מפרסם ידיעות כוזב, אלא דרש ממנו תחילה לחשוף את מקורותיו.

דאר היום טען שמדובר בתחרות מסחרית גרידא. לעניין המברק המדובר סיפר העיתון שמקור המברק בכתב העיתון בפריז, עק"ש,³⁰ איש מכובד ואחראי. מכיוון שהכתב נחשב אמין, ומאחר שהיה בידי העיתון "סקופ", מה צריך היה העיתון לעשות? האם להמתין לעיתוני פריז או לעיתוני מצרים או למהר לפרסמו? העיתון בטוח שגם הארץ היה מפרסם את נוסח המכתב כמות שהוא, ועובדה היא שכאשר כתב הארץ בלונדון שלח לו מברק על הסכמה בין ז'בוטינסקי להסתדרות הציונית, מיהר העיתון לפרסמה באותיות גדולות, אף שלא היו דברים מעולם. הארץ סמך על סופרו בלונדון כפי שאנו סמכנו על סופרנו בפריז, ואין בכך כל פשע. מה שמניע את הארץ, לטענת דאר היום, הוא התחרות המסחרית. על כך אין מה לעשות כשמדובר באנשים קטנים.³¹

טענת "התחרות המסחרית" והצורך להסתמך על אמינות הכתב כשיש בידי העיתון "סקופ", לא הניחה את דעתם של אנשי הארץ והם המשיכו לבדוק בארבע עיניים את מהימנות "השרות המברקית המיוחדת" של דאר היום. ככל שעובר הזמן, טענו אנשי הארץ, תעוזתם של אנשי דאר היום הולכת וגדלה. בשנים 1920-1921 הכיל עדיין מדור "השרות המברקית המיוחדת" של דאר היום ידיעות שנראו כמו מברקים, קרי יחידות מידע בנות 10-30 מילים. החל ב-1922 החל המדור להציג מברקים שאורך

כל אחד מהם עמד לפעמים על 300–600 מילה. מישהו איבד את הרסן וחדל להעמיד פנים. במארס 1923 חישב כתב הארץ שאם היה מדובר במברקי אמת, צריך היה העיתון להוציא בממוצע סכום עתק של מאה לירות ליום.³² מאין הפזרנות הזאת? שאל הארץ. כתב העיתון חשד שמדובר בחומרים ישנים המעובדים ומשוכתבים ומורחבים במערכת העיתון בירושלים. כך קרה לידיעת "השרות המברקית המיוחדת" מ-23 במאי 1923. המברק נשלח בבוקר 23 במאי מלונדון וסיפרה ב-400 מילה (!) על הספקולציות בלונדון סביב השאלה מי יתמנה לראש הממשלה הבריטי.³³ אבל כפי שציין עיתון הארץ, כבר ב-22 במאי, קרי יום קודם לתאריך הנקוב בידיעה, פורסמה רשמית בלונדון הידיעה על מינויו של בולדווין לראש הממשלה. מדוע, אם כן, פורסם ב-23 במאי מברק עמוס ספקולציות באורך 400 מילה? המברק שפך אור משונה על טיב "המברקים המיוחדים" ועל דרך הולדתם.³⁴

דאר היום הגיב להתקפת הארץ בהתקפת נגד ("קפץ עלינו שוב בפעם המאה ואחת רוגזו של העיתון התל-אביבי"). לדבריו הוטרד העיתון המתחרה מ"שרותינו המברקית" כי אין הוא מסוגל לסבול את חרפת תבוסתיו הרבות במסירת חדשות שלא במועדן.³⁵

חדשות כזב בעיתון "הארץ": מהפגרום בירושלים לפרשת רבינדרנת

טאגור

אחת הדרכים של דאר היום להתמודד עם התקפות הארץ הייתה באמצעות הסאטירה. החל בסוף אוקטובר 1920 פתח העיתון מדור שבועי שהופיע בדרך כלל בימי שישי בשם "מבעד למסווה: שעורים בהסתכלות". מחבר המדור השתמש בשם העט "עזמות". מאחורי החתימה הסתתר בחודשים הראשונים לפעילות המדור סגן-עורך דאר היום ונשיא תנועת בני בנימין, אלכסנדר אהרנסון (1888–1948), אחיו של אהרן אהרנסון. הוא הוחלף בינואר 1921 בידי הפובליציסט והמתרגם ישעיהו קרניאל (1881–1942) שהתמיד בכתיבת מדור זה (להוציא תקופת השליטה הרוויזיוניסטית בעיתון בין דצמבר 1928 לפברואר 1931), עד יולי 1933.³⁶ עזמות השתמש בטור הסאטירי החל בסוף אוקטובר 1920 כדי להאשים את הארץ בהפצת חדשות כזב. כבר ברשימה הראשונה של המדור, ב-22 באוקטובר 1920, השווה אהרנסון את אופן סיקור אירועי הדמים של אפריל 1920 (אירוע המכונה עד היום "מאורעות תר"פ" או מהומות נבי מוסה) בשני העיתונים. הוא טען שמה שהתרחש בירושלים ב-4 באפריל 1920 היה "פוגרום" (ברוסית) או "פרעות" בעברית, קרי טבח ברוטלי באזרחים חסרי הגנה. אולם עיתון הארץ, שהתבייש בעובדה שיהודים בארץ הלכו כצאן לטבח, העדיף לטשטש ולהסתיר את עובדת "הפוגרום-פרעות" ותיאר את ההתרחשות כביטוי הניטרלי "מאורעות". כך כתב עזמות-אהרנסון בסגנונו הסאטירי: "עורכי העיתון 'הצהוב' הזה, אין להם גם רגש אחריות ציבורית, כמו שהוכיחו בזמן הפוגרום בירושלים. בעת שעיתון טוב ואחראי כהארץ הבין שטוב להיחבא בין הכלים, חלילה לו לקרא את הפרעות בשם הנורא 'פוגרום', יצאו אלה 'המחוצפים' של

בנפש הצעירים ובנפש הזקנים [...] לא עקבות ייאוש, מהומה וחוסר הדעת, אנחנו ראינו את פלא השינוי ברות, את חלוף התכונה אשר נוצר בקרב היהודים תחת שמי א"י”³⁸. נראה שבעקבות פרשה זו נקטה מערכת הארץ משנה זהירות. לאחר שפרצו אירועי הדמים במאי 1921, שגם הם נתפסו כ”פוגרום”, ויתר העיתון על השימוש בכינוי “מאורעות” והכתיר את האירוע כ”הפרעות ביפו”³⁹.

הטיפול בשאלת ה”פוגרום” הייתה רק יריית פתיחה של המדור הסאטירי. לאורך שנים שימש המדור “מבעד למסווה” את דאר היום כדי ללגלג על הארץ על טעויות עובדתיות שנבעו מחוסר מקצועיות של כתביו ועורכיו. כך במדור מ-28 בנובמבר 1920 סיפר עזמות שהארץ ציטט את העיתון ליסאן אל-האל מביירות שסיפר על שודדים ציונים המסתובבים בדרום לבנון. בפועל טעה כתב הארץ בלבנון שתרגם מהעיתון הלבנוני: “ולמפח נפשינו הגדול התברר: אין ליסטים ציונים על פרשת דרכים, אבל יש כפר ערבי, סהיון, שתושביו הם ‘סהיונים’ המתנפלים על הכפרים השכנים”⁴⁰.

מכיוון שהארץ עסק בביקורת מדוקדקת של “השרות המברקית המיוחדת” של דאר היום, נטל על עצמו המדור הסאטירי של עזמות את המשימה לבקר את מדור “הטלגרמות המיוחדות להארץ”. וכך באותה כתבה מ-28 בנובמבר 1920 סיפר עזמות על מברק ששלח כתב הארץ בקהיר ב-24 בנובמבר ובו הודיע על בואו של הנציב העליון הרברט סמואל לאלכסנדריה (קהיר, 24 בנובמבר, “הסיר הרברט סמואל בא לאלכסנדריה”)⁴¹. עזמות הוסיף: “כולנו, בני ירושלים ראינו בעינינו את נציבנו העליון בעירנו ביום רביעי 24 לחודש נובמבר [...] אשרי עיתון שלו “סופרים מיוחדים כאלה, העומדים תמיד על המשמר ומזדרזים להקדים את העיתונים האחרים בידיעות מהירות ומדויקות”⁴².

במקביל התגייס המדור להגן על העיתון מפני התקפותיו של הארץ כמו לאחר שהותקף בפרשת המברק של גנרל גורו. עזמות לגלג על אנשי הארץ המבזבזים את זמנם וכספם על חקירות חסרות בסיס וטען שהמברק מכתבו של העיתון בפריו הוא אמיתי, אף שלא נמצאו לו סימוכין בעיתונות הצרפתית.⁴³

אחת מפרשות חדשות הכוזב המביכות ביותר שבהן הסתבך עיתון הארץ הייתה ביקורו כביכול בארץ של הסופר ההודי רבינדרנט טאגור. הסופר זוכה פרס נובל לספרות (בשנת 1913) נודע בתמיכתו בתנועה הציונית וב-1922 יצא לאור תרגום מכתביו בהוצאת שטיבל בעברית.⁴⁴ הוא הביע ענין בביקור בארץ, וב-27 במאי 1923 פרסם הארץ במדור “טלגרמות מיוחדות להארץ ידיעה מסופרו מקהיר, שבשבוע הבא יבוא הסופר ההודי לפורט סעיד בדרכו לארץ ישראל כדי לבקר במקומות הקדושים”⁴⁵. בדעיבד הסתבר שהמדובר בחדשות כוזב. אבל אם המדובר היה רק בידועה מברקית קצרה, ניחא. הבעיה הייתה שהארץ הסתבך, כפי שנראה בהמשך, בהמצאה של ידיעה בדיונית בהיקף הרבה יותר גדול. רמז לאותו אירוע אפשר למצוא בפתח המדור “מבעד למסווה” שכתב ישעיהו קרניאל. עזמות קרניאל כתב במדור בסגנונו הסאטירי שהעיתון התל-אביבי הזריז “נכשל

במחילה השבוע בעניין טאגור, אך ורק באשמת הטלפון החיפאי ימח־שמו, שדרכו לשקר כנראה ולברות ולבו ושופרו דברים שלא היו ולא נבראו".⁴⁶

נראה שבעקבות הדיווח של כתב העיתון בקהיר בסוף מאי 1923 חיכו בקוצר רוח במערכת הארץ לבואו של רבינדרנת טאגור לארץ. אבל רק חודש לאחר פרסום הידיעה מקהיר, ב־26 ביוני 1923, הבחין כתב העיתון בחיפה (ככל הנראה ישראל ברכר),⁴⁷ בתייר הודי ארוך זקן שהגיע כמה ימים קודם לכן באונייה לנמל כשהוא מסייר ברחובות העיר. מכיוון שהיה דמיון רב בין האיש לסופר ההודי הוא לא טרח ליצור קשר ישיר עם האיש, אבל עקב אחר תנועותיו ובדק היכן הוא מתגורר. הוא מיהר לטלפן למערכת בתל אביב והודיע בביטחון על בואו של הסופר המהולל. מערכת העיתון מיהרה להכניס את הידיעה ללא היסוס למדור "ידיעות אחרונות": "זה ימים אחדים נמצא בחיפה המשורר ההודי המפורסם רבינדרנט טאגור. הוא יושב על הר הכרמל ומתאכסן בבית המנהל הראשי של הרכבות. הוא ביקר את הקבוצה העובדת בהר".⁴⁸ באותו יום החליט העורך הראשי משה גליקסון להוציא גיליון חגיגי לכבוד בוא האורח לארץ. ואכן למוחרת, ב־27 ביוני 1923, הוכתר עמוד החדשות של הארץ בכותרת ענק: "רבינדרנת טאגור בארץ ישראל". בעמוד זה מוקמו שני מאמרים ראשיים, האחד פרי עטו של גליקסון, "נביא המזרח"; השני, "האיש מהודו", נכתב בידי המשורר וחבר המערכת יהודה קרני. גליקסון כתב שזה ימים אחדים יושב בארץ אחד מגדולי הדור. כאשר סופר הארץ בחיפה סיפר למערכת שמשוררה הנערץ של הודו התיישב בעיר הכרמל, הם אמרו לעצמם שאכן מתאים הדבר לאיש ההתרכזות הפנימית, סמל הדממה העמוקה ורחשי הלב העמוקים כי לא קיבלו את פניו ברעש ומהומה של שטחיות וקיצוניות. גליקסון נשא שיר הלל לתרבות השקט הרוחנית, אנטי־תזה לתרבות הרעש והברקים הספקטקולרית של החברה המסחרית הנהנתנית המיוצגת בין היתר על ידי עיתוני סנסציה מסוגו של דאר היום.⁴⁹ יהודה קרני הצטרף ושר שיר הלל לטאגור, שהמסרים הפציפיסטים שלו קראו תיגר על התרבות הלאומנית האלימה המערבית.⁵⁰

למוחרת הסתבר שהארץ נפל בפח. דאר היום, שלא כהרגלו, חשף את חדשות הכוזב למוחרת בצורה מאופקת. נכתב בו כי בשעה שהארץ הקדיש בגיליון יום אתמול שני מאמרים למשורר ההודי המפורסם שלכאורה יושב בארצנו מזה כמה ימים, התקבל במערכת השבועון הספרותי הירושלמי על המשמר מכתב מן המחנכת שלומית פלאום, העובדת בבית ספרו של טאגור בהודו, ובו היא מספרת שהמשורר ההודי יושב עתה בביתו בהודו ועסוק בכתיבת ספר חדש ושהוא מתכוון להגיע לא"י רק בסוף הקיץ.⁵¹ למרות הגישה המיידית המאופקת החליט ישעיהו קרניאל (עזמות) לטפל בפרשה בהרחבה במדור הסאטירי של דאר היום "מבעד למסוה". קרניאל תיאר במדור בפרוטרוט את השתלשלות הפרשה. לדבריו, מקור השמועה על הגעת טאגור לארץ לא היה כתב הארץ בקהיר, אלא ידיעה שהופצה בשמה של שלומית פלאום כמה חודשים קודם לכן בשבועון על המשמר.⁵² דאר היום טען אפוא שהגורם שהכחיש את השמועה בסוף יוני

1923 היה למעשה המקור להפצתה כמה חודשים קודם לכן. קרניאל אכן צדק. בגיליון פסח מס’ 27-28 של על המשמר מסוף מארס 1923 צייטט העיתון מפי שלומית פלאום את הידיעה שטאגור מתכוון לבקר “בשנה זו בארץ”.⁵³ שלומית פלאום מילאה בפרשה תפקיד מרכזי נוסף מכיוון שכפי שהראתה במחקרה נורית גוברין, הודות לה נשאר טאגור בסדר היום הציבורי הארץ ישראלי באביב 1923, מכיוון שפרסמה את חוויותיה מהאשראם של טאגור בשמונה חלקים בשבועון על המשמר בין החודשים מארס ליולי. שבוע אחר שבוע עקב הקורא הארץ ישראלי דרך עיניה של פלאום אחר חייו המופלאים של זוכה פרס נובל בהודו, ולפיכך הידיעה על בואו של האיש שהוצג כגדול מהחיים לארץ עוררה התרגשות רבה.⁵⁴

לדברי קרניאל, הידיעה שהפיץ על המשמר בסוף מארס 1923 מפיה של שלומית פלאום על בואו כביכול של טאגור עברה, כדרך של שמועות, תהליך של ניפוח ושיבוש. היא הגיעה לידי עיתונאים בירושלים שעבדו עבור סוכנויות ידיעות יהודיות בלונדון. הסוכנויות התחרו ביניהם על בלעדיות ושיבשו את הידיעה. סוכנות אחת (של עיתון “המורגן ג’רנל”) הודיעה שטאגור יגיע “בסוף הקיץ”, ואחרת (א.ק.ב) פסקה שטאגור יגיע “בסוף השבוע הבא” לאלכסנדריה ומשם ייסע היישר לארץ ישראל לבקר במקומות הקדושים. ידיעה זו הגיעה בסוף מאי מלונדון לידי של כתב הארץ בקהיר והוא הוסיף פרטים על מעבר טאגור דרך פורט סעיד. כך התבשר הציבור בארץ בסוף מאי 1923 על ביקורו הצפוי של הסופר היהודי בארץ.

קרניאל המשיך וסיפר שלאחר פרסום הידיעה על בואו הצפוי של טאגור, חיכו ככיליון עיניים הן במצרים הן בירושלים ובתל אביב לבואו של הסופר הדגול. הוקמו ועדים ותוכננו מסיבות לכבודו, אבל טאגור לא הגיע. לפיכך כאשר בישר, לאחר שבועות ארוכים של המתנה, כתב הארץ בחיפה שהבחין בטאגור בעיר, לא טרחה מערכת העיתון לוודא שאכן הוא האיש. בלהיטותם סברו העורכים שבידיהם “סקופ” מאת כתבם הזריז מחיפה ולכן הם מיהרו להכין מוסף מיוחד לכבוד האיש: “ובלילה ההוא נדדה שנת עורך הארץ ומשנהו יהודה קרני ולא נתנו שינה לעיניהם ותנומה לעפעפיהם והכינו שני מאמרים ראשיים לכבוד האורה וירכיבו עליהם ראשים באותיות גדולות של ‘ותודעונו’. ולכבוד המאורע הגדול התנדב העורך והפסיק את מאמריו על הקונגרס”. הוא הוסיף וסיפר שגם כתבי סוכנויות הידיעות היהודיות שהייתה להם אחריות חלקית להתפתחות ה“פייק ניוז” נפלו במלכודת ומיהרו לטלגרף לסוכנויותיהם בלונדון על טאגור היושב במרומי הכרמל. קרניאל ניחם את עורכי הארץ שלכשיגיע טאגור לארץ ישראל בסופו של דבר, ויכלו הם להוציא את גיליונם המיוחד מהארכיון ולהדפיסו מחדש.⁵⁵

סיפור חדשות הכזב על ביקור טאגור בארץ ישראל שלא היה, נשאר חקוק בזיכרון בני הארץ עוד שנים רבות. בסוף שנת 1928 הזכיר אורי קיסרי לעורכי הארץ את הגיליון החגיגי שלהם לכבוד הביקור...⁵⁶

מהפכות תקשורתיות, מברקי סט"א ושאלת ה"פייק ניוז" באמצע שנות העשרים

בקיץ 1924 פתחה לראשונה סוכנות ידיעות בין-לאומית חשובה נציגות קבועה בארץ. הייתה זו סוכנות הידיעות היהודית סט"א, "סוכנות טלגרפית יהודית" (Jewish Telegraphic Agency, JTA), שהקים בהאג איש העסקים היהודי יעקב לנדאו. המטה העולמי שלה התמקם החל ב־1922 בניו יורק. כמה שנים מאוחר יותר, בשנת 1925, סיפקה סט"א את שירותיה ל־400 עיתונים ברחבי העולם, יהודים ולא־יהודים. שירותים אלה כללו חדשות בנושאי העם היהודי, התנועה הציונית, ארץ ישראל ובנושאים כלליים.⁵⁷ הסניף המקומי בארץ נשא את השם סט"א, "סוכנות טלגרפית ארץ ישראלית". הוא הוקם בירושלים ונוהל בידי העיתונאי שלום שוורץ (שנהג לחתום על מאמריו בעיתונות המקומית בשם העט בן־ברוך). בסוף יוני 1924 נחתם הסכם בין סט"א לעיתון דאר היום והחל ב־2 ביולי 1924 החלו להופיע במדור חדש בשם "מברקים של סוכנות סט"א מיוחדים לדאר היום". אפשר היה לצפות שהחל בקיץ של אותה שנה יצטמצם ממד חדשות הכוזב בעיתון. אבל תקווה זו התבדתה מפני שלצד מדור מברקי סט"א נדפס בדאר היום המדור "שעה אחרונה – שרות מברקית מיוחדת של חברת הסולל" שהמשיכו להפעיל כתבי העיתון בלונדון, בפריז ובקהיר והציגו ידיעות באורך בלתי סביר של מאות מילים.⁵⁸ נוסף על כך עשו אנשי דאר היום מניפולציות גם במברקי סט"א. על מברק סט"א בעיתון הופיע בשנות העשרים הציון "בלעדו לדאר היום". אנשי הארץ טענו שמברקים עם ציון כזה עברו "עיבוד מחדש" במערכת העיתון. אבל הייתה להופעת הביטוי "בלעדו" סיבה נוספת: דאר היום היה העיתון העברי היחיד שחתם על הסכם עם סט"א, בעוד עיתון הארץ נמנע מלהשתמש בשירותי סט"א, ייתכן שמסיבות תקציביות. רק עשרה חודשים לאחר שדאר היום החל לפרסם את מברקי סוכנות הידיעות, ב־20 במאי 1925, החלו מברקים אלה להופיע גם בעיתון הארץ במדור חדש שנקרא "מאת סט"א" וגם זה רק לתקופה קצרה.⁵⁹

החלטת הארץ לחתום על הסכם עם סט"א באיחור ניכר הייתה כרוכה במהלך רחב יותר. ב־18 במאי 1925 הכריז העיתון על הגדלת שטח העיתון משבעה לשמונה טורים, לטענתו בשל הכפלת מספר המנויים והקונים.⁶⁰ אבל עיקר השינוי הדרמטי היה החלטה להפוך את העמוד הראשון של העיתון לעמוד חדשות ולהדפיס את המודעות בעמודים שונים. כזכור, בין יוני 1919 למאי 1925 כלל העמוד הראשון של הארץ (וגם העמוד הראשון של דאר היום) מודעות בלבד. אבל החל ב־20 במאי 1925 עברו כל מדורי המברקים של העיתון לעמוד הראשון, כולל המברקים המיוחדים והמדור החדש של סט"א. מדוע נעשה רצף השינויים הגרפיים והתוכניים הללו? להערכתי קשור שינוי זה להיערכות עיתון הארץ לקראת כניסתו הצפויה של שחקן חדש לשוק העיתונות העברי. הכוונה היא לעיתון היומי של תנועת הפועלים דבר, שהופעתו הייתה צפויה החל ב־1 ביוני 1925. נראה שלמערכת הארץ כבר דלפה תוכניתו של ברל כצנלסון, עורך דבר,

לבנות עיתון יומי חדש שעמודו הראשי יכיל רק חדשות ופובליציסטיקה, ללא פרסומות. ואכן כשהופיע גיליונו הראשון של דבר, עשרה ימים לאחר המהפכה הגרפית והתוכנית בהארץ, לא הייתה בעמודו הראשון (כפורמט צנוע של שישה טורים) אפילו פרסומת אחת והעמוד הראשון כולו הוקדש לטלגרמות (שירות טלגרמות מיוחד לדבר שכלל גם הוא כתבים בלונדון וקהיר, אבל ללא מברקי סט"א; אלה יופיעו בעיתון רק באמצע 1928) ולפובליציסטיקה. מגמה זו נמשכה בגיליונות הבאים.⁶¹

לנוכח המהפך בהצגת החדשות בהארץ החליטו גם בדאר היום לעשות מעשה, אם כי מעט באיחור. חודש לאחר תחילת הופעת דבר, ב-2 ביולי 1925, החליטו גם עורכי דאר היום לבצע מהפכה גרפית ותוכנית ולהפוך את העמוד הראשון של העיתון לעמוד חדשות ופובליציסטיקה ולפזר את הפרסומות ברחבי העיתון. אבל גישת המערכת בדאר היום העממי הייתה שונה מזו של שני מתחרייו. הוא הותיר את המדורים הוותיקים, "שעה אחרונה: שרות מברקית מיוחדת" ומברקי סט"א בעמוד 3-4, אבל בחר מתוכם 3-4 ידיעות, הרחיב אותן, הפך אותן לכתבות (רפורטז'ות) סיפוריות דרמטיות עם כותרות גדולות בצירוף כתבה פובליציסטית אחת והציב אותן בעמוד הראשון. לדברי עורכיו מהלך זה לא היה קשור למהלכי מתחרייו ותוכנן זמן רב מראש.⁶² העיתון לא הסתפק בשינויים אלה ובאמצע אוקטובר 1925 הכריז על שינוי נוסף: "דאר היום – עיתון בוקר". עד לאותה תקופה הורפסו עיתוני הארץ בבוקר וחולקו בירושלים וכתל אביב בשעות הצוהריים. עתה הבטיח העיתון שהשירות המברקי המיוחד שלו יעביר לידיו את החומר החדשותי בשעות הערב והלילה. כך העיתון יודפס בלילה ויחולק בבוקר. לשם כך הבטיח העיתון שהגיע להסכם הן עם חברת סט"א הן עם כתביו בלונדון, בפריז ובקהיר לקבל את המברקים בלילה. העיתון טען שנדרש למערכת זמן כדי להסתגל ודרש מקוראיו להיעזר בסבלנות.⁶³ בפועל הסתבר שדובר בעוד חדשות כזב מבית מדרשו של דאר היום. העיתון לא הצליח לקבל מברקים מכתביו ברחבי העולם בשעות הערב באופן סדיר ולא להדפיס את גיליונותיו בלילה, והוא המשיך לצאת בשנים הבאות בשעות הצוהריים.

העברת חלק מהמברקים לעמוד הראשון של דאר היום והפיכתם לכתבות דרמטיות עם כותרות סנסציוניות רועשות חיזקה בסופו של דבר את ממד חדשות הכזב בעיתון. מי ששם לב לקשר שבין השינוי הגרפי-תוכני להתחזקות חדשות הכזב היה עיתונאי הארץ משה מדזיני. הוא שימש ככתב בכיר בעיתון מאז 1920 והיה כנראה מעורב בכמה התקפות על דאר היום.⁶⁴

בתחילת נובמבר 1926 פרסם מדזיני מאמר נרחב בשאלת חדשות הכזב בדאר היום.⁶⁵ הוא בחר שלא לפרסמו בעיתון האם שלו הארץ, אלא בעיתון אגודת הסופרים, כתובים, שנוסד באותה שנה ביוזמתו חיים נחמן ביאליק, שהיה מתנגד חריף לדאר היום.⁶⁶ מדזיני ציין בתחילת המאמר שמיקום החדשות הטלגרפיות בעמוד הראשון של הארץ ודבר השפיע לטובה והעיתונים האלה סיפקו כעת חדשות ברמה גבוהה ומדויקת. לעומת זאת

מרוט אמגוש

ספיריטואליזם והיפנוטיזם

פיליטון קסן

לכבוד, הדישענע רבני, יום השנה העצום, מצוה גדולה לקחת כמה וכמה מליונות. רואר היום, זה הפרח הריחני, זו הערבה הרעננה זה העומן ההתולי ולעשותם אנדרה אחת ולהבטם יפה יפה כבישבים המבורחים כדי שיצאי מהם החומר הערפלי והאדים המיסטיים שבלשון הספיריטואליזם הם נקראים, אקטופלאזים שצמנו נבראות כל הרוחות הרעות והביטוריות המפונות וכל ספיריט המעשיות והבריות, המתחברות על יסוד איוו שיהיה בהובל אמורסקי כמוצא רוח, או על יסוד השלילי. רמות יל סט"א, או כלי שום יסוד ושכאים אחיז בנאותיות שפנות כמזויים בתור „מיוחד“ בלתי מיוחד סמעינים כמוסיים או נליוים. מנון:

א. התפארות ראש עיריית ירושלים.
 ב. למסור את 16 מיליון הרוחיים של הגיונוש" לבית הלאומי העברי עיי הסוכנות היהודית. וההצעה קברב הקהל העברי באמריקה היא כללית, והשמעה במוני הציונים לא תתואר.
 ג. שדיונות, רומנט, דוכן, בוס-קופסקי ועוד ועוד יבטו בהנהלה הציונית.
 ד. שדופוטנסקי רצה לקחת עליו את ההגנה על הקונגרס הציוני. וחסם דברים צללים של בטלן ירו-שלי מנון שסמיואל, נימר, ויו זמנדי צרי-כום לבוא בתור. ארבעת הירושיים, ועוד ועוד ועוד עד... עד 80 מיליון הדו-לריים, שהגיונוש" הבטוה בקולספרד לפני שנתים לסוכנות היהודית.
 ודומה הדבר לאדם המנמח את לסתותיו כדמים ואח"כ מטפח עליהם צא-רוף ומציא מהם הלל בקול.
 או למקוין טפשי, שעושה מעשה לדמים והרמות עינים במשיכת סרטים מן הגרון או באכילה שפרי זכוכית או פללית אודים עשנים ולפידים ושנאות ודנים היים ומאמין, כי הסובליקום מאמין אף הוא.

או ליהודי פקח מאד מאד, שלמ את המלאכה להיות נלהב, ותם תמים עד כדי לנעישות. ליד נצחתי ולכלו הוא יודע, כי הוא אינו ילד והקהל אינו פפשי אלא שהבורחן מלכת והקהל מתלמד. ומכון שהילד הנגזי הוא בעת עצבים דקים מן הדקים ויתוך, כפי שאמרים להשפעה - הרי אני רוצה לרפא את החולה בכה הדישטנטים ואני מאהיל עלי בשתי כפות ידי ומתחיל:

אהר, איוני, יש פך כשרון ומספר מנט ושללכה ופנססיה והחלטה ותם ואיש ותמרות עישן וקולות וברקים ומפלה חמיד כמטות ומקשר - ענוט את השללמנות וכלן לך אצל הרומנים השטנסטיים. אאלל! היית כוהם חומנים פנטסטיים, היו מנעושים אותך הרבה יותר מן „הברקשים“ שדור אפילו בוכרון יעקב ובמשיכות ידוה חולל להאמין בהם ואפילו כמה ממנו בניסיון שואלים זה לזה: מה הוא מבלבל את המות, למי הוא מועיל ולמי הוא מוק בוחל? ייטן, ייטן, ייטן ויצאוך האדים המיסטיים וההתלהבות הגלגלה וההתנפחות השלילית חופפות והיות פן-אדם כשאר בני אדם, הקיצוה נמרתי.

ואשר מאד, כי באמרויות יודיע באותו עתון מברק „מיוחד“, כי כל אמריקה, מקף רגלה עד ראשה, נודעונה לקרוא את העלילת הפרזיסור אמגוש נגד „רואר היום“ והכל במוחים, כי כל זה משום „תחורות“ ומשום „קנאה ושנאה“ - ואנחנו בדרכנו נלך.

ולא איכפת לי אם ילך בדרט, ולא איכפת לי כלל אילו עורכי הראשי של „רואר היום“ היה אלמלות, כי ציטוי הספרים לא שלט בעתון כל אותו הצלוף וכל אותו הספיריטואליזם ומכון מאלית, כי משום כך לא היה צורך גם בהפנטזים של הפרזיסור אמגוש.

התקפה בעיתון הארץ על פייק ניו בדאר היום. 8 באוקטובר 1925, עמ' 2. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית (JPress)

העברת החדשות לעמוד הראשון חיזקה את תופעת חדשות הכזב בדאר היום והביאה לחיזוק הממד הסנסציוני בעיתון. מדזיני הציע לקוראיו להכניס אותם ל"מטבח" של מערכת דאר היום לבחון כיצד מכינים שם את "הפצצות" המופיעות יום-יום בעמוד הראשון והאחרון של העיתון. ייצור זה של "פצצות" או סנסציות לא נעשה יש מאין אלא על בסיס מברקים קיימים. כזכור, במחצית השנייה של שנות העשרים היה דאר היום העברי היחיד שהיה מנוי על שירותי הידיעות של סוכנות סט"א היהודית, שכן דבר והארץ (להוציא תקופה קצרה)

סיפור מיוחד לדאריהיום

יש עיתונים שצופים המורג למצורות את כל מחירי הרומנים העבריים, ויש אף אנשים, ובהם אנשי העיתונים, אשר לא מקבלים את המאמץ של הנחישות המבטח והמתרגמת את המאמץ של דאריהיום.

שמואל נעמן "סיפור ילדיו" / 70 שנה למותו של המשורר הגדול, אבא קוביצקי. באתר "העיתון העברי" / 70 שנה למותו של המשורר הגדול, אבא קוביצקי. באתר "העיתון העברי" / 70 שנה למותו של המשורר הגדול, אבא קוביצקי. באתר "העיתון העברי" / 70 שנה למותו של המשורר הגדול, אבא קוביצקי.

"פייק ניוז" בעיתונות העברית בארץ ישראל בשלהי השלטון העות'מאני ובתחילת המנדט

קרה זו ונחקר אלה הרישם כמאור ליוון יומם סיפור זה או לזכרו: **בין ארבעה מרדדים בארץ ישראל בשלהי השלטון העות'מאני ובתחילת המנדט**. כותרת זו נבחרה על ידי המשורר אבא קוביצקי.

העיתון "דבר" פרסם ב-25 באפריל 1926 את הסיפור "מזרח ארץ ישראל". זהו סיפור קצר, המתרחש בצפון ארץ ישראל, ובו מתארת דמות פורענת את המצב העות'מאני בארץ ישראל.

הסיפור מתחיל בתיאור של סביבתו של המשורר, אבא קוביצקי, ושל המשפחה שלו, ומתארת את המצב הכלכלי והחברתי בארץ ישראל באותה תקופה.

הסיפור מתאמת את המצב הכלכלי והחברתי בארץ ישראל באותה תקופה, ובו מתארת דמות פורענת את המצב העות'מאני בארץ ישראל.

הסיפור מתאמת את המצב הכלכלי והחברתי בארץ ישראל באותה תקופה, ובו מתארת דמות פורענת את המצב העות'מאני בארץ ישראל.

הסיפור מתאמת את המצב הכלכלי והחברתי בארץ ישראל באותה תקופה, ובו מתארת דמות פורענת את המצב העות'מאני בארץ ישראל.

הסיפור מתאמת את המצב הכלכלי והחברתי בארץ ישראל באותה תקופה, ובו מתארת דמות פורענת את המצב העות'מאני בארץ ישראל.

מאמר מאת משה מדוני בכתב העת כתובים על פייק ניוז כדאר היום. כתובים, 3 בנובמבר 1926, עמ' 2. מתוך אתר עיתונות יהודית היסטורית (JPress)

לא יכולים היו לשלם לסוכנות. שירות זה אמור היה להעלות את אמינותו של דאר היום בעיני קוראיו, אבל בפועל, טען מדוני, אנשי דאר היום אינם מרוצים ממברקי סט"א מפני שהם קצרים מדי ומנוסחים באופן יבש וענייני מדי. אנשי דאר היום חיפשו סיפור דרמטי, סנסציוני, ולפיכך החליטו לקחת את בסיס המברקים של סט"א ו"לתקן" אותם, להוסיף להם נפח תוכני, סיפורי ודרמטי במחיר שיבוש, עיוות ושיתנו היתוך המפורי המברק, ולפרסמם חתת הכותרת "מיוחד לדאר היום".

מדוני הדגים את דבריו באמצעות מברק של חברת סט"א שמשלח מלונדון לירושלים ב-26 בספטמבר 1926 ופורסם כדאר היום למוחרת היום. ב-27 בספטמבר, בידי מדוני נמצא הנוסח המקורי של מברק סט"א: "לונדון, 26 בספטמבר - היום התנפלו שודדים בגן הוטון על עגלת דואר שהכילה 80 אלף ל"ש שמתזמן בנוסף לתכשיטים. השודדים גזלו את הסכום ונעלמו". עד כאן לשון המברק. אנשי דאר היום החליטו לא למקם את המברק במדרו "מברק סט"א" בעמ' 4 של העיתון, אלא להעבירו לעמוד הראשון. כזכור, מאז יולי 1925 כלל העמוד הראשון ידיעות חדשותיות סנסציוניות שנבחרו במערכת מתוך הידיעות הטלגרפיות ועברו תהליך של עיבוד, שכתוב והרחבה עד שהפכו מידיעות קצרות ויבשות לכתבות (רפורטז'ות) רחבות, סיפוריות וסנסציוניות עם כותרות ענק דרמטיות. במקרה של הידיעה המצוטטת היא הפכה ממברק בן עשרים מילה לכתבה בת 120 מילה בעמוד הראשון. אנשי דאר היום העניקו לה כותרת ענקית: "גנבה מרעיעה באמצע לונדון". לכותרת זו הוצמדו תת-כותרות, גם הן באותיות כולטות: "שודדים התנפלו על

המפכה עיתונית

המפכה עיתונית... המפכה עיתונית... המפכה עיתונית...

המפכה עיתונית... המפכה עיתונית... המפכה עיתונית...

הארץ, משה מדוני נגד פייק המפכה עיתונית ופייק ניוז בדאר היום. הארץ, 25 בספטמבר 1928, עמ' 2

מכונית הדואר בהטון-גרדן - הם אסרו את המכונאי ואת השוטרים באזיקים - מאה אלף לירות נלקחו לאור יום - לכשהרעשו השוטרם - נעלמו השודדים" 67. כבר ברמת הכותרת שיבשו אנשי דאר היום את הנוסח המקורי של מברק סט"א. הם הוסיפו לאירוע נופך דרמטי ("גניבה מרעישא") ופרטים שכלל לא הופיעו במברק המקורי (ציון שהאירוע התרחש במרכז לונדון, שהשודדים אסרו את השוטרם באזיקים וגם סכום השוד הפך מ-80,000 ל-100,000 ל"ש). בגוף הכתבה התרחב השיבוש. העיתון העצים את האירוע וציין שאירוע כזה מעולם לא התרחש בכריטיה. הוא ניסה ליצור מתח וציטט עיתונים עלומים שטענו כביכול שידי אמריקנים קודמים בשוד כשל דמינו לאירועים שהתרחשו בצפון אמריקה. העיתון גם הביא ציטוט מהמשטרה הלונדונית שרואה במעשה השוד אירוע מסותרני נוסח שרלוק הולמס. אנשי דאר היום הוסיפו לכתבה עוד פרטים מפרי דמיונם: השוד במכונית דואר על יד הטון גרדן, אחד הגנים הידועים בלונדון שהיה באותו זמן ריק מאדם, אירע לאור יום, השודדים הכירו היטב את מסלול התנועה של מכונית הדואר והיו רעולי פנים ומוזוינים באקדחים. הם כפתו את הנהג והשוטרים בתוך חמש דקות והעמיסו את שללם לתוך שתי מכוניות שחיכו להן. לבסוף, כדי לשמור על תחושת המתח והציפייה לבאות אצל הקוראים, הוסיפו דאר היום וציטטו שברגע האחרון נודע שלסקוטלנד יארד שי קצה חוט וידוע לו שהשודדים לא עזבו את המדינה. למותר לציין שאף אחד מהפרטים הנ"ל לא נזכר במברק המקורי. 68. מדוני השווה את מברק סט"א לדיווח בעיתון שיימס. הסתבר שלא ברור מה היה בשקי הדואר, ייתכן שהיו תכשירים, אבל לגרור לא בטוח שהיה שם כסף. כל סצינת האיום באקדחים והמעצר באזיקים לא הייתה ולא כנראה. נהג מכונית הדואר שיתף פעולה עם השודדים ונעלם איתם. וכעבור זמן נמצאה המכונית נטושה, ובעיקר שאל מדוני, לאן נעלם הגן עצמו?

אם תשאלו אנשים בלונדון, הם יספרו לכם ש”האטון גרדן” איננו גן, אלא שם של רחוב קטן והוא נקרא כך לזכר גן שהיה שם במאה התשע-עשרה.⁶⁹ מדזיני טען שזו דוגמה טיפוסית למברקי סט”א שעברו עיבוד והתאמה לעמוד הראשון של דאר היום. לדבריו, הוא יכול להביא עשרות דוגמאות של חדשות כזב ממין זה. מי שמפסיד מכך הוא הקהל הארץ ישראלי. הוא היה מודאג מן העובדה שחלק מקהל הקוראים הארץ ישראלי גדל והתחנך על ברכי חדשות כזב; הרי לא תמיד מדברים המברקים על גנבות ומשפטים מרעישים. לעיתים מוסר העיתון מידע על פוליטיקה עולמית ועל מלחמות חברתיות. לכן, חשש מדזיני, העיתון עלול ליצור מושגים לא נכונים כמוחו של הקורא: “הרי דווקא על החומר הזה בונה ‘האדם ברחוב’ את השקפותיו ובהתאם לכך הוא מכוון לעיתים קרובות את פעולותיו”. עם זאת הודה מדזיני שלרוב המברקים של דאר היום אין מגמה פוליטית. עבודות השכתוב במערכת נועדה לקדם מעל לכול את האינטרסים של העיתון:

“תוצרת הארץ” זו באה כדי להחיות את העיתון, למשוך את עין הקורא. להראות לו מה גדול עושרו של עיתון שיש לו “כתבים” ו”מברקנים” מיוחדים בכל קצווי תבל. אלא שכל זה נעשה ללא טעם ובלא רגש מידה. הכל בעיתון זה רועש, סוער, סואן, הכל מדהים, מפתיע, מרעיש, מפליא ומזעזע. כל ישיבת רייכסטאג נהפכה לסערה, וכל הפגנה של שובתים באנגליה, למלחמת אחים. הכל מותר לשם סנסציה. אפילו הפצת בהלה ללא יסוד, ללא צורך.⁷⁰

כך בידיעות העוסקות במעשים פליליים, באסונות אדם וטבע וגם בידיעות פוליטיות וצבאיות שרובן, לטענת מדזיני, מלאות כדורות. אומנם הוא וחבריו העיתונאים נהגו להתייחס ל”מברקי” דאר היום כאל פיליטונים היתוליים, אבל בתקופת ראשית צמיחת העיתונות הארץ ישראלית, העיתונות הסנסציונית נוסח דאר היום עלולה הייתה לקעקע את אמון הציבור בעיתון.

כהרגלו הגיב דאר היום לדברי מדזיני באמצעות מדורו הסאטירי “מבעד למסוה”. ישעיהו קרניאל התייחס בלגלוג למדזיני שכונה “הגאון מסיביר” (יליד אירקוטסק). בקיאותו של האחרון בעיתונות לא מסתירה את העובדה שמאמרו הארוך חסר חידוש וכולו נכתב מסיבות של תחרות מסחרית. קרניאל סבור שמדזיני הקדיש חלק גדול ממאמרו לניתוח השימוש שעשה דאר היום במברקי סט”א, מכיוון שרצה לפגוע במוניטין של סוכנות זו בארץ. זאת מפני שבאותם ימים החל שלום שוורץ, מנהל סוכנות סט”א בארץ, לפרסם בקביעות מאמרי דעה בדאר היום (בשם העט בן-ברוך) ועובדה זו הכעיסה את אנשי הארץ.⁷¹ קרניאל חוזר על הטענה שגם “המטבח” של עיתון הארץ מבשל חדשות כזב (רוב המברקים המיוחדים לדבריו מכתב הארץ בקהיר הם חדשות שדלו אנשי העיתון בתל אביב מהעיתונות המצרית שהגיעה ברכבת מקהיר). קרניאל גם לגלג על המעון שבו בחר מדזיני לפרסם את התקפתו, כתב העת כתובים, שאין לו, לדבריו, כמעט קוראים. ובהתייחס לטענה המרכזית על שיבוש תכנים של מברקי סט”א הוא טען שהדברים נעשו

בתום לב והביא דוגמאות מעיתונות עילית אירופית כמו נוייה פריאה פרסה הווינאי וטיימס של לונדון שגם הם נכשלו לדבריו, לא ככוונה, בטעויות גסות לאחר שפרשו והרחיבו מברקים שקיבלו.⁷²

סיכום: לקראת השתלטות חדשות הכזב על המרחב הציבורי הארץ ישראלי בסוף שנות העשרים

בסוף קיץ 1928 הכריז בן-אב"י על מהפכה עיתונאית חדשה. הוא הוריד את מחיר העיתון, לראשונה בתולדות העיתונות בארץ, מגרוש לחצי גרוש, והפך סוף-סוף את עיתונו לעיתון בוקר.⁷³ כן חל שינוי דרמטי בעיצוב העמוד הראשון. הכותרות היו גדולות וסנסציוניות יותר. גם כמות הידיעות בעמוד הראשון גדלה בצורה משמעותית. האבחנה בין ידיעות השירות המברקי לידיעות סט"א ורויטרס בוטלה והידיעות אורגנו כולן בעמוד הראשון והאחרון על פי דרגת הסנסציה שלהן. כותרות ענק סנסציוניות כמו "ירושלים צפויה לצימאון: רק עוד ארבעה שבועות לשפע מים", או "סופה איומה באמריקה... 4,000 הרוגים לפחות", הוצבו במרכז העמוד הראשון.⁷⁴ כעבור חודש ציין העיתון בסיפוק שמהפכת העיתונות שלו הצליחה מעל המשוער והקהל הארץ ישראלי נוהר בהמוניו לקנות את הגיליונות. העיתון הודיע על גיוס צוות חדש לדאר היום: "לא לעיתון הגון חס וחלילה, בלתי אם לעיתון חי ומלא ענין, לעיתון שיהא ער לכל שאלות החיים בארצנו".⁷⁵ במהרה הוצבו גם נתונים על מכירת הגיליונות ככותרות ראשיות, כמו הכותרת הראשית ב-23 בספטמבר 1928: "1250 גיליונות נוספים ביפו ובתל-אביב".⁷⁶ משה מדזיני התייחס בספקנות רבה למהפכות החדשות שערך בן-אב"י. ב-28 באוקטובר 1928 הוא פרסם בהארץ מאמר חדש בנושא חדשות כזב בשם "מהפכה עיתונית". הוא מזכיר את מאמרו הקודם בנושא מלפני שנתיים ב"כתובים" שבו הוכיח כי רוב ה"מברקים המיוחדים" הארוכים של דאר היום מחוברים בחדר המערכת בירושלים.⁷⁷ מדזיני חנן את דאר היום בחודש הראשון של "המהפכה העיתונאית" ומצא שהעיתון פרסם בספטמבר 1928 חדשות כזב בקצב יומיומי. גם במאמר זה הציג מדזיני מספר רב של דוגמאות לידיעות שלדבריו נכתבו בבניין המערכת של דאר היום. חלק מהידיעות היו מברקי סוכנויות ידיעות (סט"א או רויטרס) שעובדו לכתבות,⁷⁸ חלק אחר היו ידיעות ישנות שאנשי דאר היום הוציאו מהעיתונות המצרית והציגו אותן כמברקים.⁷⁹ הדוגמאות הרבות שהביא מדזיני הוכיחו לטענתו שלא הייתה כאן מהפכה עיתונאית אלא חתירה תחת יסודות האמון במילה המודפסת שעשויות להכניס קלקלה רבה בעיתונות. הוא קבע ששורש הבעיה היה קהל הקוראים של דאר היום: "דומה שחלק מהקהל הזה אין לו צורך בהגנה. שרוצה הוא להיות מרומה. מה שכל הלהטים הילדותיים האלה מגרים אילו אינסטינקטים שלו, ודי לו בכך, אין הוא שואל, ואין הוא רוצה לשאול אם יש שמץ של ממש ואמת בכל זה". אבל נראה שגם לחברי מערכת העיתון לא היה אכפת,

שכן איש מהם לא קרא תיגר על עורכו הראשי ולא יצא נגדו בשל שיטת ה"פייק-ניוז" שכפה על המערכת.⁸⁰

ההפך הוא הנכון: חברי דאר היום יצאו להגנת עורכם הראשי. כך ישעיהו קרניאל וכך גם אורי קיסרי, עיתונאי מוכשר שחצה באותם ימים את הקווים ועבר מעיתון דבר לדאר היום.⁸¹ קיסרי יצא נגד מדזיני בתחילת אוקטובר 1928. כמו עיתונאים אחרים בדאר היום גם הוא טען שמאחורי מאבק הארץ נודף ריח של פרנסה. על רקע הורדת מחירו של דאר היום לחצי גרוש הוא לא ניסה להסביר את פשר חדשות הכוזב בעיתונו, אלא להוכיח שגם העיתון המתחרה, הארץ, מלא וגדוש בתופעות דומות. אלא שקיסרי לא הציג דוגמאות עכשוויות של חדשות כוזב מעיתון הארץ אלא מחזר דוגמאות ישנות כמו פרשת טאגור. קיסרי ניסה ליצור הקבלה בין פרשת טאגור ביוני 1923 ובין אירועי כוזב מ־1928 בדאר היום כדי להציג את הבעיה מנקודת המבט של התחרות המסחרית.⁸² אבל בסתיו 1928 התרחב והתגוון השימוש בחדשות כוזב בדאר היום, והחל לעבור תהליכי פוליטיזציה. למעשה חדשות הכוזב שהופיעו בעיתונות העברית עד עתה השתייכו ברובן לאחת משתי קטגוריות: אירועים מומצאים יש מאין (כגון רצח הזוג קאיו או ביקור טאגור בארץ), ואירועים שגרענים אמת ועברו תיקונים, הרחבות ושיבושים (כגון השור בהטון גרדן). בסוף שנות העשרים התרחב השימוש בקטגוריה שלישית. הכוונה לאירוע מינורי בדרך כלל בעל משמעות, פוליטית, דתית או חברתית שאכן התרחש. עיקר תופעת הכוזב העיתונאי הייתה בהוצאתו מפרופורציה, בהעמדתו בראש סדר היום הציבורי ובהצגתו כאירוע דרמטי-סנסציוני אף שבפועל הוא אירוע קטן ומינורי. הצבתו במרכז סדר היום יוצרת סכנה לשלום הציבור. כך קרה לאירוע שהתרחש ב־24 בספטמבר 1928 בבוקר, במהלך יום הכיפורים. באותו בוקר הגיע הקצין דאגלס דאף לרחבת הכותל המערבי והסיר פרגוד ששימש כמחיצה בין מתפללים למתפללות ברחבה. עצם הצבת הפרגוד בערב יום הכיפורים הייתה הפרת סטטוס-קוו, ולכן סילוקה היה אקט מוצדק. אבל הסילוק בעיצומן של תפילות יום הכיפורים עורר את זעם המתפללים.⁸³ אירוע מסוג זה קיבל סיקור צנוע גם בעיתון דאר היום בשנים קודמות. למעשה מתחילת שנות העשרים היה הכותל המערבי זירת מאבק בין יהודים לערבים על הצבת כיסאות ופרגודים ברחבה וזריקת אבנים על מתפללים, אבל הסיקור העיתונאי היה בדרך כלל מתון.⁸⁴ פרשת הסרת המחיצה התרחשה בעיצומה של המהפכה העיתונאית שערך בן-אב"י בעיתונו, שעיקרה היה הגדלה דרמטית של כותרות העמוד הראשון, שימוש בנוסח רגשי-ציורי, וכפי שטען מדזיני, הגדלה דרמטית של השימוש בטכניקת "הפייק-ניוז" בקצב כמעט יום-יומי. לפיכך הסיקור העיתונאי בדאר היום לפרשת המחיצה בכותל היה יוצא דופן ותאם את הקטגוריה השלישית של חדשות כוזב, שעיקרה ניפוח אירוע, הוצאתו מכל פרופורציה והעמדתו בראש סדר היום הציבורי. בין 25 ל־28 בספטמבר 1928 כוסה עמודו הראשי של העיתון בכותרות ענק שהפכו את האירוע הקטן למגה אירוע דרמטי שקיומו של עם ישראל כולו תלו בו. כך זעקה כותרת ענק ב־25 בספטמבר: "שערוריית הכותל המערבי –

חלול יום הכיפורים בירושלים על ידי המשטרה – ברבריות הקצין דף ועוזריו – מחיצת המתפללים הוסרה בכוח הזרוע – מכות ומהלומות על ימין ועל שמאל – יהודייה אמריקאית נפצעה קשה – התרגשות נוראה בחצר הכותל⁸⁵. מגמת ההבלטה הלא-פרופורציונית של האירוע והצגתו הדרמטית נמשכה בימים הבאים. ב-27 בספטמבר התנוססה לכל רוחב העמוד הראשון של העיתון הכותרת "מלחמת העם העברי למען הכותל" ומתחתיה תת-הכותרת: "לא בחרב ולא באש, כי אם בכוח רצונם של 200,000 אלף אזרחי ביתנו הלאומי 201- מיליון יהודי העולם."⁸⁶ לשיא הדרמה הגיע העיתון בגיליון 28 בספטמבר 1928: "עוד לא קרה כדבר הזה בישראל מאז החורבן" ומתחתיה תת כותרת מפרטת: "כל העיר, כל הארץ – ביתנו הלאומי בשלמותו תובע את החזרת הכותל – סערה של קריאת בוז לאשמים – דגלים שחורים בת"א."⁸⁷

העריכה הדרמטית הסנסציונית של בן-אב"י הביאה לגידול חסר תקדים במספר הגיליונות שנדפסו ונמכרו בסוף ספטמבר. ב-26 בספטמבר הודיע עיתון שגיליונו מ-25 בחודש, שעסק כאמור בשאלת הכותל, נמכר כולו אף על פי שהדפיסו אלף גיליונות יותר מן המספר הרגיל, ולפיכך התקשרו אנשי המשרד ביפו טלפונית לירושלים ודרשו 1,400 גיליונות נוספים.⁸⁸ גיליון 27 בספטמבר סיפר לקוראים שגיליון יום אתמול הופץ ב-7,000 עותקים. באותו גיליון הכריז העורך בדרמטיות: "זהו ה'קורד' בעיתונות העברית הארץ ישראלית המוכיח כי אמנם יש לנו קהל קונים הרבה יותר ממה שפיללנו. כל הגיליונות הקודמים נמכרו כליל, בייחוד גיליון יום אתמול שהדרישה אליו הייתה עצומה ו-5,000 העתקות נוספות אזלו בשעות אחדות. לכן ציוונו להדביק את עיתוננו בחוצות ירושלים, יפו, ת"א וחיפה ואלפי בני-אדם צבאו ליד הכתלים שעליהם הודבקו גיליונותינו לקרא את המודפס מסביב לשאלת כתלנו."⁸⁹

בניגוד לדאר היום הגיבו דבר והארץ ב-25 וב-26 בספטמבר 1928 באיפוק למתרחש בכותל. אולם לאור הצלחתו המסחרית האדירה של דואר היום החליט עורך הארץ גליקסון לנטוש זמנית את טכניקת העריכה האליטיסטית-שכלתנית המתונה ולאמץ את זו הסנסציונית. ב-27 בספטמבר התפרסמה בראש העמוד הראשון של הארץ כותרת ענק שכאילו נוסחה בידי בן-אב"י: "רבבות העברים בערי ארץ ישראל וכפריה ישבתו היום בחמש אחה"צ ממלאכה וינהרו לאספת עם להשתתף במחאת האומה נגד חלול קודשיה ובדרישתה להחזיר לה את שריד מחמדיה, את הכותל המערבי של בית מקדשנו."⁹⁰ ימים ספורים לאחר פרסום כותרות הענק של דאר היום בנושא הכותל, היו כבר מי שראו בכך עוד מוצר של חדשות כזב מבית היוצר של בן-אב"י. אחד מהם היה עורך שבועון הפועל הצעיר, יצחק לופבן. במאמר שכותרתו הייתה "קומפלקס דאר היום" הוא ניסה לנתח באמצעות הטרימינולוגיה הפסיכואנליטית, שעשתה באותם ימים את צעדיה הראשונים בארץ, את תופעת דאר היום. לופבן טען שאפשר לאתר בציבור העברי בארץ פסיכוזה קולקטיבית מסוג חדש שלה הוא הציע לקרוא בשם "קומפלקס דאר היום".

דאר היום איננו עתה רק נייר מגואל אשר תימנים קטנים וגדולים חבושים מצנפות אדומות, מוכרים אותו במחיר 5 מילים ברחוב, כי אם חזון פתלוגי כולל המקיף חלקים רבים וגדולים של הישוב העברי, מבטא את רצונם והלך רוחם, מביע את מחשבותיהם ומספק את תאוותם, את הליבידו שלהם [...] הידיעות הבאות תכופות בגליונותיו על דבר הצימאון הגדול אשר בו סובא הקהל את גליונותיו – אלה הם כנראה דברי אמת. זהו כיום המזון הקלוקל המבוקש והנכסף בשררות רבות של הצבור הארץ ישראלי. הסנסציה הצעקנית, הלשון המתריעה והמתופפת, ההכרזה משולחת הרסן, הפחת כזבירוח ומרמות נפש, העוויה מוקיונית של כוח, אלה הם עתה מידות מקובלות בכל ענפי חיינו בארץ [...] **דאר היום** יכול להתפאר ובצדק כי הוא השולט כיום על המחשבה הציבורית, הוא מדובב כל שפה. סיסמאות האווילים שלו נישאות על כל פה כמועצת עירית ת”א, כמועצת מושבת פתח-תקווה, בוועידת בעלי הבתים ובוועידת אזרחים לאומיים, אצל הרביזיוניסטים וברית טרומפלדור וגדוד מגני השפה וכו’ וכו’.⁹¹

ההקדמה שימשה את לופבן להשמיע דברים ישירים על אירועי הכותל המערבי:

תחת החצוצרה שלו קנו בישוב ההיסטריקה וההתנפחות המוגזמת והמפורזת כמנגינת ליווי לעניין הכותל המערבי, אשר הכניסו אותנו בתסוכת פוליטית עם שכנינו שאיננה רצויה לנו בהחלט לא בשעה זו ואף לא בשום שעה אחרת. לא עצם המחאה וההתקוממות הצודקת נגד מעשי הממשלה מעליבים עשו זאת, כי אם הפחת הסנסציה ה”האל שנית” המנוולת. הרמזים הפרובוקציוניים והעמדת העניין במרכז המחשבה הציבורית והפוליטית של הישוב. כדבר שאי אפשר לעבור עליו לסדר היום. שאין סדר יום אחר ממנו.

לופבן האשים את עיתון הארץ שגם הוא נגרר הפעם אחרי **דאר היום**: “כאשר צלו של דואר-היום היה פרוש גם על הארץ בביטוי ההיסטרי שנתן לשאלה זו”. **דאר היום** היה אפוא עיתון מסוכן, מוקיון וכזבן, מבלבל ומטשטש תודעה, ולפיכך יש לסגור אותו בכל מחיר, “כי צרעות אי אפשר להשמיד אחת אחת, אלא צריך קודם כל לגלות את הקן, למען אפשר יהיה לעקרו ולשורפו”.⁹²

גם הסופר משה סמילנסקי הגיב באופן דומה למאמרו של לופבן במאמר בהארץ שכותרתו הייתה “הפרזה” ובו הוא יצא נגד ה”טון” המזרחי, השימוש בתופים ובחצוצרות ונגד “מאמרים מפוצצים וריקים שזרעו פחד והפריחו איומים. צעקנים אילו המפיצים שקרים מאיימים על הסדר הטוב שביחסי יהודים וערבים ולפיכך יש להתנער מהם”.⁹³ תגובתו של בן-אב”י להתקפות עליו הייתה מעניינת. נראה שהוא נהנה מן העובדה שמייחסים לו יצירת חדשות כזב. הוא ציטט בדייקנות את הקטעים הספציפיים שבהם דיבר לופבן על הבניית אירוע ואמר באופן ברור וחד את מה שלופבן כתב בלשון סגי נהור: “לדעתו של עיתון חצי מת זה דלינו מתוך ידיעות היום-יום ידיעה פשוטה, כל יומית כמעט, על עלבון יהודים ליד כותל מכותלי המדינה – הכותל המערבי [...] וננפחיהו עד לידי כך שכל ארצנו הזדעזעה על ידיה מקצה אל קצה. לא עוד אלא שגם

הארץ המסכנה, ששנאתה לעיתוננו בכלל ולעורכו ביחוד נגררה אחרי דאר היום והפכה לקורבן, בעקבותינו". תקרית הכותל הייתה אפוא "פייק ניוז", ונוסף על כך גרר העיתון בעקבותיו את הארץ, שמצא עצמו משתתף בהבניית חדשות שקריות. מה שחשוב לבן-אב"י איננה השאלה אם הוא יצר או לא יצר חדשות כזב, אלא העובדה שעיתוננו היה לגורם מרכזי בעיצוב דעת הקהל המקומית ובהפעלתו, ובשל העובדה שדבר והארץ נגררו אחרי ואימצו את שיטותיו.

בן-אב"י טען שדבר והארץ לא רק הגדירו בעקבות דאר היום את תקרית הכותל כ"סקנדל" או בתרגומו העברי, "שערורייה", אלא אימצו ביטויים וניבים רבים ממילונו של עיתון הסנסציה, כגון "תועבה כתלית" ו"נבלה ציבורית", ביטויים שהפכו לסימאאות לגיוס המונים והפעלתם הן בעיתונות הארץ ישראלית הן בעיתונות היהודית בחו"ל. הוא תקף גם את מאמרו של משה סמילנסקי בהארץ כ"הפרזה" והאשימו בצביעות. מבחינתו דאר היום ניהל מלחמה הרואית להגנת הכותל, ואם אכן מדובר בחדשות כזב הרי שלושת העיתונים היו שותפים שווים זכויות להבנייתם.⁹⁴

ואכן, בתקרית הכותל טושטשו הגבולות בין חדשות לחדשות כזב. העיתון נתפס עתה יותר ויותר לא כמתווך פסיבי שמסקר את האירוע אלא כשחקן אקטיבי המשתתף בהבנייתו של האירוע ובמידה רבה גם בהמצאתו החלקית או המלאה. מגמה זו תלך ותחריף ביולי-אוגוסט-1929. כאשר דאר היום, שיעבור לתקופה של שנתיים וחצי לידיה של המפלגה הרוויזיוניסטית,⁹⁵ יעשה שימוש באותה טכניקה ששימשה בספטמבר 1928, כדי להבנות מחדש את המציאות ולהלהיט מחדש את הרוחות סביב רחבת הכותל. אלא שהפעם הדברים יסתיימו בהתפרצות אלימות "פוגרומית" שהישוב לא ידע כמוה.⁹⁶

הערות

- 1 על התפתחות השימוש בקטגוריית "הקנרד" ברוויו: Jean P. Seguin, *L'information en France avant le périodique- 517 canards imprimés entre 1529 et 1631*, Paris: Maisonneuve et Larose, 1964; Ouzi Elyada, "Divertir et faire lire: stratégies éditoriales de la presse populaire", *ELAP: Etudes de Linguistique Appliquée*, 119 (juillet – septembre 2000), pp. 305-316
- 2 על הפצת חדשות כזב באמצעות "הקנרד" בתחילת המהפכה הצרפתית, ראו: Ouzi Elyada, "Les récits de complot dans la presse populaire parisienne: 1790-1791", *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 287 (1991), pp. 281-292
- 3 David R. Spencer, *The Yellow Journalism: The Press and America's Emergence as World Power*, Evanston, ILL: Northwestern University Press, 2007, pp. 123-151; Martin Conboy, *The Press and Popular Culture*, London: Sage Publications, 2002, pp. 23-66, 87-113
 כזב ידועה בתולדות העיתונות הצהובה האמריקנית הופצה בעיתונו של הרסט, ניו יורק ג'ורנל (*New-York Journal*). ב-17 בפברואר 1898 דיווח העיתון על אוניית המלחמה האמריקנית "מיין" (Maine USS) שהוטבעה על צוותה במימי נמל הוואנה בידי הספרדים. האסון אכן אירע, אבל הוא נגרם כתוצאה מתאונה. הידיעה הסנסציונית יצרה לחץ ציבורי על הממשל וגרמה להחרפה מיידית של הסכסוך בין המדינות שהביאה לפרוץ המלחמה באפריל 1898. ראו: Joseph Campbell, *Yellow Journalism: Puncturing the Myths, Defining the Legacies*, London: Praeger, 2005, pp. 97-147

- 4 על החלטתו של אליעזר בן-יהודה להפוך את הצבי ליומון ועל שובו של איתמר בן-אב"י לארץ ישראל אר: עוזי אלידע, **העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ ישראלית**, תל אביב: המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית, אוניברסיטת תל אביב, 2015, עמ' 60-83 (להלן: אלידע, **העולם בצהוב**).
- 5 **הצבי**, מס' 59, 22.12.1908.
- 6 עוזי אלידע, "סקנדל תקשורת בירושלים העות'מנית: פרשת ענתבי", **קשר**, 51 (אביב 2018), עמ' 3-18.
- 7 הנ"ל, **העולם בצהוב**, שם, עמ' 121-124.
- 8 יוסף חיים ברנר (יוסף חבר), "בעיתונות ובספרות", **הפועל הצעיר**, מס' 1-2, 11.11.1910.
- 9 יוסף אהרונוביץ, "על ימין ועל שמאל", **הפועל הצעיר**, מס' 12-13, 19.12.1912, עמ' 17-16. ראו התקפה חריפה של יעקב רבינוביץ על השגיאות הגסות במדור הטלגרמות של עיתון החרות: י' רבינוביץ, "רשימות", **הפועל הצעיר**, מס' 39/40, 31.7.1914.
- 10 "מברקי שקר", **האור**, 12.8.1914.
- 11 שם, שם.
- 12 "מאורע כלמת-כיו", **החרות**, מס' 236, 22.3.1914.
- 13 "הגברת כיו לפני בית הדין-השתלשלות מאורע כלמת-כיו", שם, 30.7.1914.
- 14 "שעה אחרונה – רצח נורא בפריז – הוזיר כיו ואשתו נהרגו ע"י בנו של כלמת", שם, מס' 251, 11.8.1914.
- 15 "הנקמה", שם, מס' 252, 12.8.1914.
- 16 הנרייט קאיו נפטרה ב-1943 ובעלה ב-1944. על פרשת כלמת-קאיו ראו: Edward Bernson, *The Trail of Madame Caillaux*, University of California Press, 1992.
- 17 על הקמת **דאר היום**, ראו: גבריאל צפרוני, "רחוב הסולל: פליט סטריט הירושלמי", **קשר**, 10 (נובמבר 1991), עמ' 86-92; אהרון אבן-חן, "איתמר בן-אב"י ו'דאר-היום': זיכרונות והערכות", שם, 1 (1987), עמ' 55-64.
- 18 **הארץ** החליף עורכים בתדירות גבוהה בשנים הראשונות לקיומו (ד"ר ניסן טורוב הוחלף בסוף 1919 בד"ר משה פרלמן שהוחלף בסוף 1921 בלייב יפה. האחרון הוחלף בנובמבר 1922 בידי ד"ר משה גליקסון שהעביר את העיתון בינואר 1923 לתל אביב והחזיק בתפקיד העורך 15 שנה). המשותף לכולם הייתה תפיסת העיתון כאמצעי תקשורת אליטיסטי מחנך שעיקר עיסוקו במאמרי פרשנות, פובליציסטיקה, חינוך וספרות. על שינויי העורכים **בהארץ**, ראו: מרדכי נאור, "השנים הראשונות של עיתון **הארץ**", **קשר**, מס' 5 (1989), עמ' 78-86; עוזי אלידע, "מעיתון ממסדי לעיתון מסחרי: **הארץ** 1918-1937", **קשר**, מס' 29 (מאי 2001), עמ' 56-58.
- 19 על עמדות **דאר היום** והעיונות בינו לבין עיתונות המרכז והשמאל, ראו: יגאל דרורי, "עמדותיו של **דאר-היום** מהיווסדו ועד סוף 1924", **הציונות**, מאסף יב (1987), עמ' 142-164; עוזי אלידע, "עיתונות צהובה מול עיתונות הגונה: הדיון על דמות העיתונות העברית בשנות העשרים", **קשר**, מס' 26 (נובמבר 1999), עמ' 37-48; עוזי אלידע, "עיתונות צהובה ומסעי צלב עיתונאים: **דאר-היום** ופרשת רופין", **ישראל**, 24 (2016), עמ' 329-354.
- 20 "מהפכה נגדית ברוסיה: מברקים מיוחדים ל'דאר-היום'", **דאר היום**, 16.6.1920.
- 21 "טלגרמות מיוחדות ל'הארץ': על שמועת המהפכה ברוסיה", **הארץ**, 16.6.1920.
- 22 איתמר בן-אב"י, "שעה אחרונה-גבולות ארץ ישראל", **דאר היום**, 5-8-1920.
- 23 "גבולות א"י", **הארץ**, 6.8.1920.
- 24 י' אברמסון, "מכתבים אל המערכת: בדבר גבולות א"י", שם, 5.8.1920.
- 25 "ידיעות אחרונות: לשאלת גבולות א"י", **דאר היום**, 12.8.1920.
- 26 י' נופך, "מכתב אל המערכת בעניין הידיעה ע"ד גבולות א"י", **הארץ**, 13.8.1920.
- 27 "שעה אחרונה, פריז", **דאר היום**, 24.10.1920.

- 28 גורו על הציונות בבית הנבחרים הצרפתי, הארץ, 25.11.1920.
- 29 "הטלגרמה ב'דואר היום' על נאומו של גורו", שם, 9.12.1920.
- 30 הכוונה לעובדיה קמחי (1888-1982), יליד חברון ששימש כתב דאר-היום בפריז משנת 1919 והיה ידיד קרוב של איתמר בן-אב"י. קמחי ערך את כתב העת היהודי-צרפתי "מנורה" משנת 1921.
- 31 "למתחרינו המסחריים בעלי 'הארץ', דאר היום, 13.12.1920.
- 32 קריין, "זריזותה של שרות מברקית מיוחדת", הארץ, 1.3.1923.
- 33 "שעה אחרונה – לקראת הוויזרה החדשה", דאר היום, 23.5.1923.
- 34 קריין, "פיליטון קטן-זריזות", הארץ, 24.5.1923.
- 35 "קנטורי קנאה", דאר היום, 25.5.1923. על תגובת הארץ ראו: קריין, "דברים ברורים", הארץ, 27.5.1923.
- 36 על ישעיהו קרניאל ראו: רוית-קרניאל דביר, "בעקבי 'עזמות': חייו ויצירתו של ישעיהו קרניאל, איש רוח ציוני לאומי, עתמול, 220 (דצמבר 2011), עמ' 14-15.
- 37 "מבעד למסוה-שעורים בהסתכלות", דאר היום, 22.10.1920. על כותרות העיתונים ראו: "פרעות ביהודי ירושלים", שם, 6.4.1920, "המאורעות בירושלים", הארץ, 6.4.1920.
- 38 "הפרעות בירושלים", הארץ, 7.4.1920.
- 39 "הפרעות ביפו", שם, 3.5.1921. על שאלת הגדרת האירועים האלימים בשנות העשרים בעיתונות ראו: עוזי אלידע, "בין טשטוש להבלטה: העיתונות העברית בארץ ישראל נוכח מאורעות 1929, קשר, מס' 50 (סתיו 2017), עמ' 19-39.
- 40 "מבעד למסוה-שעורים בהסתכלות", דאר היום, 28.11.1920.
- 41 "טלגרמות מיוחדות להארץ-סיר הרברט סמואל בא לאלכסנדריה", הארץ, 26.11.1910.
- 42 "מבעד למסוה-שעורים בהסתכלות", שם.
- 43 שם, 19.12.1920.
- 44 רבינדרנת טאגור, אספי פרי, תרגם דוד פרישמן, ורשה: הוצאת שטיבל, 1922. עיתון הארץ פרסם במוסף הספרותי תרגום מסיפורי הקצרים ושיריו של טאגור בשנת 1926. ראו לדוגמה ב-29.3.1926.
- 45 "טלגרמות מיוחדות להארץ: טאגור לארץ ישראל", הארץ, 27.5.1923.
- 46 "מבעד למסוה-שעורים בהסתכלות", דאר היום, 29.6.1923.
- 47 ישראל ברכר (1894-1947) ציין ב-1935 שהוא משמש כסופר הארץ בחיפה מאז דצמבר 1922. ראו: י' ב"ר, "עיתון הארץ בחיפה: 1923-1935", הארץ, 27.12.1935. על ברכר ראו: "ישראל ברכר איננו", שם, 2.3.1947.
- 48 "ידיעות אחרונות", שם, 26.6.1923.
- 49 משה גליקסון, "נביא המזרח", שם, 27.6.1923.
- 50 יהודה קרני, "האיש מהודו", שם.
- 51 "ידיעות אחרונות: לבואו של המשורר טגורי", דאר היום, 28.6.1923. המחנכת שלומית פלאום (1893-1963), ידידתו של טאגור, זכתה למחקר מקיף מאת נורית גוברין. ראו: נורית גוברין, נוסעת אלמונית: שלומית פלאום, חיים ויצירה, ירושלים: כרמל, 2005.
- 52 עזמות, "מעבר למסוה-שעורים בהסתכלות", דאר היום, 29.6.1923.
- 53 על המשמר הודיע בגיליון פסח תרפ"ג כי "הגב' שלומית פלאום המחנכת בבית ספרו של המשורר טגורי בהודו, מודיעה באחד ממכתביה האחרונים, שהמשורר מתכוון לבקר בשנה הזאת את ארץ ישראל", "המשורר טאגורי – לארץ ישראל", על המשמר, כז-כח, פסח תרפ"ג, עמ' 13. אני מודה לנורית גוברין שהעבירה לי הפניה זו.
- 54 נורית גוברין, "היה יהודי באהלך ויהודי בצאתך" – 'על המשמר': כתב עת לוחם", קשר, מס' 53 (סתיו 2019), עמ' 9. המאמר הנ"ל של נורית גוברין מציג מחקר מקיף על השבועון הספרותי על המשמר.
- 55 "מבעד למסוה-שעורים בהסתכלות" רבינדרנת טאגור בארץ", דאר היום, 29.6.1923.

- 56 אורי קיסרי, "מנקודת מבטי", שם, 4.10.1928.
- 57 מיכאל בירנהק, "הטלגרף ומאבקי הכח בשדה החדשות הארץ ישראלי 1925-1933", קשר, מס' 45 (סתיו 2013), עמ' 42-52; Michael D. Birnhack, *Colonial Copyright: Intellectual Property*; 2012, pp. 212-238
Laws in the Mandate Palestine, Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 212-238
- 58 היחסים בין דאר היום לסט"א ידעו עליות ומורדות. לאחר שסוכנות סט"א החלה להוציא בתחילת ינואר 1925 עיתון יומי באנגלית בשם פלסטיין בולטין (*Palestine Bulletin*) בעריכת שלום שוורץ ויוליאן מלצר, עיתון שכלל את עיקרי בולטין החדשות של סט"א, פרסם בן-אב"י מאמר קשה נגד הסוכנות. הוא טען שבמקום לספק מידע היא מתחרה בעיתונות הקיימת. סוכנות ידיעות אינה יכולה לשמש בעת ובעונה אחת בספק וכמפיץ חדשות, טען בן-אב"י. ראו: "סוכנויות מברקיות", דאר היום, 14.1.1925. בעקבות זאת החרים העיתון את מברקי סט"א לכמה שבועות, אבל בתחילת אפריל 1925 חזרו מברקי הסוכנות להידיפס בעיתון. פלסטיין בולטין המשיך להופיע עד שנמכר ב-1931 לסוכנות היהודית והפך ב-1932 לפלסטיין פוסט. החל מ-1926 התמקם מטה סט"א בארץ בבניין "הסולל" ברח' הסולל 9 (הוא רח' החבצלת) שם ישבה גם מערכת דאר היום.
- 59 הארץ השתמש בשרותי סט"א רק חמישה חודשים, עד סוף אוקטובר 1925. גם דבר, שהחל לצאת לאור ביוני 1925, לא חתם על הסכם עם הסוכנות וכל המחצית השנייה של שנות העשרים היה דאר היום המנוי היחיד של סט"א.
- 60 "הארץ" בפורמט מוגדל", הארץ, 18.5.1925.
- 61 דבר, 1.6.1925.
- 62 "לקוראינו", דאר היום, 3.7.1925.
- 63 "דאר-היום" עיתון בוקר, הגיליון הזה הוא הראשון לידיעות מהירות", שם, 12.10.1925.
- 64 משה מדזינסקי-מדזיני (1897-1983), יליד אירקוטסק שבסיביר, עלה לארץ דרך יפן ב-1919 והצטרף ב-1920 למערכת הארץ. מדזיני הפך לכתב בכיר בעיתון באמצע 1920 ובין נובמבר 1921 לאוקטובר 1922 שימש כמנהל אחראי של העיתון בתקופתו של לייב יפה כעורכו הראשי. לאחר מינויו של משה גליקסון חזר מדזיני לעבודה עיתונאית שוטפת וייתכן שחלק מהמאמרים שנכתבו תחת שמות עט כנגד דאר היום היו פרי-עטו (כגון הכתבות החתומות בשם העט "קריין" מ-1923). על מדזיני ראו: "מת הפרשן משה מדזיני", דבר, 17.8.1983.
- 65 משה מדזיני, "מיוחד לדאר-היום", כתובים, 3.11.1926 (להלן: מדזיני, "מיוחד לדאר-היום").
- 66 ראו לדוגמה התקפת בן-אב"י על ביאליק, בן-אב"י, "זעפו של ביאליק", דאר היום, 21.11.1924, "שפה חיה או שפת עילגים?", העולם, 12.12.1924.
- 67 "גניבה מרעישה באמצע לונדון", דאר היום, 27.6.1926.
- 68 מדזיני, "מיוחד לדאר-היום".
- 69 שם.
- 70 שם.
- 71 ראו הודעה על השתתפות קבועה של שלום שוורץ בעיתון, "לקוראינו", דאר היום, 1.9.1926.
- 72 עזמות, "מבעד למסוה: שעורים בהסתכלות", שם, 12.11.1926.
- 73 "מהפכה בעיתונות העברית: דאר-היום בחצי גרוש הגיליון!", שם, 28.8.1928; "הכונו לקראת חצי הגרוש: דאר-היום אל כוס הקהוה בכל ערי יהודה, שומרון וכפריהן ולארוחת הצהרים בכל ערי הארץ וכפריה", שם, 11.9.1928; "דאר-היום בדרכו קדימה", שם, 21.9.1928.
- 74 "ירושלים צפויה לצימאון: עוד ארבעה שבועות לשפע מים – הניסיון לשמור את הדבר בסוד לא יצליח", שם, 30.8.1928; "סופה איומה באמריקה: סכנה לצ'מברלין בים? – 4000 הרוגים לפחות", שם, 17.9.1928.
- 75 "דאר-היום בדרכו קדימה", שם, 21.9.1928.
- 76 "1250 גיליונות נוספים ביפו ובתל-אביב!", שם, 23.9.1928.
- 77 מ' מדזיני, "מהפכה עתונית", הארץ, 25.9.1928 (להלן: מדזיני, "מהפכה עתונית").

- 78 מדויני ניתח באריכות ידיעה שהופיעה בדאר היום ב־4.9.1928 בעמוד הראשון, שדיווחה על שר החוץ הצרפתי ארסטיד בריאן שניצל בנס בהתרסקות מטוס ליד פריז. לאחר בדיקה הסתבר שמדובר בחדשת כזב: בריאן כלל לא היה בשדה התעופה באותו יום. הידיעה סיפרה שבהתרסקות נהרגו גם שר הדואר הצרפתי יהודי יליד פולין, מוריס בוקונובסקי וארבעה טייסים. בוקונובסקי, על פי הידיעה גילה עניין בתנועה הציונית. על פי מדויני בוקונובסקי שאכן נהרג בתאונה היה צרפתי קתולי יליד נורמנדי ללא כל קשר לתנועה הציונית, ובפועל נהרג טייס אחר. ראו מדויני, שם; ראו גם "בריאן ניצל ממות, בוקונובסקי (יהודי) וזיר המסחר-נהרג", דאר היום, 4.9.1928.
- 79 הידיעה שהופיעה בעמוד ראשון של דאר היום: "לורד בירקנהד במקום צ'מברלין", דאר היום, 9.9.1928, הוצגה כידיעה טלגרפית מיוחדת לדאר היום שנשלחה מלונדון כמוצאי שבת. אבל על פי מדויני מדובר בחדשות כזב. הידיעה הועתקה בידי אנשי דאר היום מהעיתון המצרי בצרפתית לה בורס אגיפטאין (*La Bourse Egyptienne*) מ־7 בספטמבר 1928. ראו: מדויני, "מהפכה עתונית", שם.
- 80 מדויני, שם.
- 81 אורי קיסרי-קיוזרמן (1979-1901) שימש תחילה ככתב דבר בפריז. לאחר חזרתו לארץ ב־1927 עבר תקופה קצרה בעיתון הארץ ומשם עבר לדאר היום. ראו: עוזי אלידע, "כתבי חוץ מסקרים את פריז עבור העיתונות הארץ ישראלית: מבן-יהודה עד אורי קיסרי", קשר, מס' 53 (סתיו 2019), עמ' 65-68.
- 82 אורי קיסרי, "מנקודת מבטי", דאר היום, 4.10.1928.
- 83 "הארץ" דיווח על האירוע באופן מתון ועובדתי אף שהעניק לו את התואר "שערוריה" (סקנדל). ראו: "שוב שערורית המשטרה על יד הכותל המערבי", הארץ, 25.9.1928.
- 84 "הכאות אצל הכותל המערבי", דאר היום, 29.8.1921; "לשאלת הכותל המערבי", שם, 23.3.22; "תפילת יום הכיפורים על יד הכותל", שם, 29.9.1925 (אירוע הסרת כיסאות שהוצבו ברחבה בניגוד לסטטוס קוו ביום כיפור); "לא סיר רולנד", שם, 30.9.1925; "הפצצה על יד הכותל", שם, 19.9.1926; "שוב התנפלות על יהודים בכותל", שם, 17.10.1926; "התפוצצות על יד הכותל המערבי, שם, 31.8.1927.
- 85 שם, 25.9.1928.
- 86 שם, 26.9.1928.
- 87 שם, 28.9.1928.
- 88 שם, 26.8.1928.
- 89 שם, 27.9.1928.
- 90 הארץ, 27.9.1928. ראו גם כותרת גיליון 28.9.1928.
- 91 יצחק לופבן, "קומפלקס דאר-היום", הפועל הצעיר, 19.10.1928, עמ' 5.
- 92 שם, עמ' 5-6.
- 93 משה סמילנסקי, "הפרוזה", הארץ, 23.10.1928.
- 94 בן-אב"י, "תחילת הניצחון", דאר היום, 14.11.1928.
- 95 על העברת העיתון לידי הרוויזיוניסטים, ראו: עוזי אלידע, "מעיתון מסחרי מצליח לעיתון מפלגתי: העברת דאר-היום לידי הרוויזיוניסטים", קשר, 24 (נובמבר 1998), עמ' 75.
- 96 על סיקור אירועי הכותל בחודשים יולי-אוגוסט 1929 בידי דאר היום, ראו: הנ"ל, "בין סנסציה לפוליטיקה: העיתון דואר היום ומאורעות 1929", קשר, 34 (אביב 2006), עמ' 105-114; Ouzi, "A Nexus of Sensationalism and Politics: The Newspaper *Doar Hayom* and the Western Wall Crisis on the Eve of the 1929 Riots", *Israel Studies Review*, 34, 1 (winter 2019), pp. 114-133